

HAL
open science

Guus, aka Sigidi (Chadic, West-B, South-Bauchi): Grammatical notes and vocabulary

Bernard Caron

► **To cite this version:**

Bernard Caron. Guus, aka Sigidi (Chadic, West-B, South-Bauchi): Grammatical notes and vocabulary. Afrika und Übersee, 2001, 84, pp.1-60. halshs-00644644

HAL Id: halshs-00644644

<https://shs.hal.science/halshs-00644644v1>

Submitted on 28 Nov 2011

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Gùùs, aka Sigidi (Chadic, West-B, South-Bauchi): Grammatical notes and vocabulary

B. CARON
Llacan*

1. Introduction

In his 1975 monograph entitled *Boghom and Zaar : vocabulary and notes*, Kiyoshi Shimizu wrote :

In addition to the Zaar dialects, we may perhaps be able to include the language of the Sugudawa to Zaar, for my informant of Zaar from Kal says that his dialect and this 'language' are mutually intelligible. [...] the Kal forms seemed to have the original tone reconstructed for the Proto-Barawa. In addition, the independent pronouns elicited for the Kal dialect seemed to preserve the older status of the language. (p.6)

Gùùs, called Sigidi by Shimizu (78 : 13) belongs to the Southern Bauchi group of the West Chadic-B sub-branch of Chadic (Afroasiatic). It is part of the Zaar dialect continuum and apart from these mentions by Shimizu, remains undocumented. The following notes will confirm Shimizu's intuitions.

Gùùs¹ is the ethnonym of a group of people living in 16 villages or so around Sigidi, in the southern part of Bauchi state, Nigeria². A Gùùs person is **mur gúús**. **Guus** is a verb meaning *be*

---

* Llacan (Langage, Langues et Culture d'Afrique Noire), UMR 7594 (CNRS, Inalco, Paris7) - 7, rue Guy-Môquet 94801 VILLEJUIF Cedex France. caron@vjf.cnrs.fr. This paper was inspired by Jaggard (98) which convinced me of the interest of publishing descriptive material without waiting for a full phonological or comparative analysis. Let him be thanked for it.

¹ Transcription system : Long vowels are indicated by double letters ; low (Lo=L) tone = à/àà ; high (Hi=H) tone = á/áá ; middle (Mid=M) tone = a/aa ; falling tone = â/ââ ; rising tone = ǎ/ǎǎ. We have preferred to use the IPA instead of Hausa spelling conventions to transcribe Gùùs sounds. i.e. Hausa **c** is **ɕ** ; **j** is **ɟ** and **y** is **ɟ**. Abbreviations : *adv.*, adverb ; *Aor.*, aorist ; *C*, consonant ; *conj.*, conjunction ; *Cont.*, continuous ; *det.*, determiner ; *Fut.*, future ; *Hab.*, habitual ; *id.*, ideophone ; *Imm.*, immediate ; *Ipl.*, plural imperative ; *Irr.*, irrealis ; *n.*, noun ; *n.col.*, collective (=non-count) noun ; *num.*, numeral ; *Perf.*, perfective ; *Pl.*, plural ; *prep.*, preposition ; *Rec.*, recent ; *Rem.*, remote ; *Spec.*, specific usage ; *Subj.*, subjunctive ; *V*, short vowel ; *v.*, verb ; *v.i.*, intransitive verb ; *v.t/i.*, transitive and intransitive verb ; *Vn*, verbal noun ; *VV*, long vowel.

² These villages or wards are : Jigi, Kufai, Tungri,

Bulli, Bakin Kogi, Sidai, Mulagri, Mun Zlar, Kundum, Mun Sanyi, Ngebbi, Sigdin Shegu, Sigdin Yashi, Tulai, Tsamiya, Padama. After a short visit to the Sarkin Jigi in 1995, the data for this article was collected in Jos in two weeks in August 1996 from Ibrahim Isa Jigi, then 31, a teacher of English in a Federal College of Education.

old, ancient. They refer to a human being as **zaar** (pl. **zaarsə**) and to the language they speak as **vì kə gúús** (lit. *the mouth of the Gùùs, or the ancient language*).

2. Phonology

2.1 Consonant phonemes

p	p ^j		t	ts		tʃ		k	k ^j	k ^w	ʔ
b	b ^j	b ^w	d	dz	d ^w	dʒ		g	g ^j	g ^w	ɣ
ɓ			ɗ								
mb		mb ^w	nd	ndz	nd ^w	ndʒ	ndʒ ^w	ŋg	ŋg ^j	ŋg ^w	
f		f ^w	s			ʃ					(h)
v		v ^w	z			ʒ					
			ɰ	ɰ ^j	ɰ ^w						
			ɓ	ɓ ^j	ɓ ^w						
m	m ^j		n			ɲ					
			r								
			l								
						j					
						'j					

As in Hausa, all Gùùs words begin with a consonant and vowel-initial words in the transcription are preceded by a glottal stop : **ii**, *do* = **ʔii** Consonants are labialised in front of short /u/ and /o/. **gón**, *some* = [gón] ; but [gón], *cola nut*. **g**, **ng**, **m**, **n** and **ɲ** are palatalised in front of /i/ and /e/.

2.2 Vowels

Gùùs has a six-vowel system, all of them occurring short and long, with no nasals.

short			long		
i		u	ii		uu
e	ə	o	ee	əə	oo
	a			aa	

Pending a deeper phonological analysis, we have chosen to account for diphthongs as a sequence vowel+glide : **a(a)w** ; **a(a)j** ; **oj** ; **uj**.

2.3 Tones

Gùùs has three levels of tone (Hi, Mid and Lo), plus a rising tone (Lo-Hi) and a falling tone (Hi-Lo).³

3. Verbal morphology

3.1 Monosyllabic verbs

Two thirds of the verbs are monosyllabic. They all have a Mid lexical tone.

3.2 Polysyllabic verbs

Apart from those borrowed from Hausa, all polysyllabic verbs are disyllabic, and have either M or MH tone schemes. The tones don't seem to be predictable :

<i>lick</i>	batə	<i>try</i>	bitá
<i>be far</i>	mbəgó	<i>answer</i>	ngigə

³ This corresponds to a shallow phonological analysis corroborated by oppositions such as : **tʃi jaatsá**, *he is harvesting* ; vs. **tʃi jàatsá**, *they are harvesting*.

3.3 Verb plurals

Verbs have a plural Imperative, formed with a **-(ə)n** suffix and HL(L) tones.

	Verb	Plural Imperative
<i>unroll</i>	taa	táàn
<i>knead</i>	kaas	káásən
<i>chop</i>	jaatsó	jáátsən
<i>lick</i>	batə	bátən

There are traces of a pluractional derivation through lengthening of the first vowel :

<i>combine, glue</i>	mbatsó	<i>gather</i>	mbaatsó
<i>bite</i>	nas	<i>chew</i>	naas
<i>tie</i>	nat	<i>tie</i>	naat
<i>see, look at</i>	ɲgal	<i>examine</i>	ɲgaal
<i>answer</i>	ɲgigə	<i>refuse</i>	ɲgiigə
<i>cease</i>	ɣer	<i>stand, stop</i>	ɣeer

3.4 Verbal extensions

One verbal extension was identified, elicited with Hausa grade 5 ‘causative’ verbs. It is not very productive. The form is **-(ə)r** with a Mid-Hi tone scheme.

original vb.	Hausa	Gùùs	derived vb.	Hausa	Gùùs
<i>come out</i>	fita	taj	<i>get out</i>	fitar (da)	tar
<i>enter</i>	shiga	wat	<i>let in</i>	shigar (da)	wadǎr
<i>get up</i>	tashi	sor	<i>make stand</i>	tasar (da)	sorǎr
<i>lie down</i>	kwanta	ndəbáát	<i>lay down</i>	kwantar (da)	ndəbaatǎr
<i>come down</i>	sauka	suɟ	<i>take down</i>	saukar (da)	sur

3.5 Verbal nouns

Three classes of verbal nouns can be identified :

(i) **-i** suffix and L tones.

<i>beg</i>	fwaal	fwààlì
<i>knead</i>	kaas	kààɲì
<i>boil</i>	dǎkəl	dǎkǎlì
<i>sleep</i>	ndəbáát	ndəbààtɲì

(ii) **-ntɲi** suffix and MH tone. They correspond to monosyllabic verbs in CVV, and a few monosyllabic verbs ending in **j**, **w**, **ɲ** or **r**.

<i>unroll</i>	taa	tantɲí
<i>dig</i>	zuu	zuntɲí
<i>shoot</i>	mboj	mbontɲí
<i>throw</i>	muɲ	muɲtɲí
<i>cut</i>	ɬaw	ɬontɲí
<i>spin</i>	tar ⁴	tantɲí

A few monosyllabic verbs in CVV take a (i) Vn

<i>lie down</i>	taa	tààjì
<i>grow</i>	luu	lùntì

(iii) verbal nouns of verbs borrowed from Hausa, keeping their original Hausa form, with L tones.

⁴ **tar** may be the causative of **taa** (Vn **tantɲí**), *unroll*.

<i>ask</i>	tamba	tàmbà
<i>hobble</i>	tarná	tàrnà
<i>protect</i>	tsare	tsàrè
<i>think</i>	lumpaasa	lùmpààsà

4. Numerals

1	láàŋ, nà'àŋ	11	kwadól-ná'aŋ
2	mbèfi	12	kwadól-mbófi
3	máàj	13	kwadól-máàj
4	wopsə	20	ban-mbəfiiri
5	nantam	21	ban-mbəfi-ná'aŋ
6	lim	30	fir-máàj
7	usumáàj	40	fir-wopsə
8	usóòpsə	50	fir-naantam
9	naturòpsə	100	laɓi
10	kwatu	10000	laɓi-kwatu

5. Nouns

There is no morphological gender in Gùùs, but plurals are well developed.

5.1 Noun plurals

Two classes of plural can be distinguished :

Regular plurals (probably the more recent), use suffixes. The most common is **-sə** frequently combined with lengthening of a radical vowel, plus some other morphological accidents (apophony, restitution of etymological consonants, etc.). The tone scheme of the singular is generally preserved in the plural.

<i>pumpkin</i>	ɓòláj	ɓòlààŋsə
<i>cloud</i>	ɓùún	ɓùùnsə
<i>groundnut</i>	dál	dàlsə
<i>shrew</i>	ɕʒaaba	ɕʒìbààgsə
<i>stone</i>	dààj	dààŋsə

Nouns finishing in ə or a replace these with a **-ees** suffix:

<i>locust-bean</i>	ɓə̀kə	ɓə̀kées
<i>bucket</i>	gùùgá	gùùgèès
<i>ululation</i>	gùùdá	gùùdèès
<i>thorn</i>	jìbgə	jìbgèès
<i>leaves</i>	waldə	waldèès

Other plurals, limited in number (and probably older), don't use these suffixes, but display different types of vowel lengthening and apophony :

<i>iguana</i>	də̀gər	də̀gèèr
<i>worm</i>	ʒìbər	ʒìbèèr
<i>baboon</i>	fõyŋ	fùgáán
<i>lizard</i>	ɓǎyŋ	ɓùgòòn
<i>squirrel</i>	ɕàtʃì	ɕə̀táàj
<i>bone</i>	ɕera	ɕiraaj
<i>broom</i>	votsə	vwaatsə

Finally, plural of terms of kinship are formed with the word **kə́** used before the singular : **kə́ ɕʒìgè** = *grand-fathers* ; **kə́ ɕʒíika** = *grand-children* ; **kə́ kááwù** = *uncles*, etc.).

7. Pronominal paradigms

7.1 Subject pronouns

	Subjunctive	Perfective	Imperfective	Aorist	Future	Habitual ⁵
1sg.	mə	map	məkap +H	ma	mə +H	məka / mak + H
2sg.	kə	kap	kəkap +H	ka	kə +H	kəka / kak + H
3sg.	ʈi	ʈap	ʈikap +H	ʈa	ʈi +H	ʈika / ʈak + H
1pl	mə̀	màp	mə̀kàp +H	mà	mə̀ +H	mə̀kà / màk + H
2pl	kə̀	kàp	kə̀kàp +H	kà	kə̀ +H	kə̀kà / kàk + H
3pl	ʈì	ʈàp	ʈìkàp +H	ʈà	ʈì +H	ʈìkà / ʈàk + H

	Immediate past	Recent Past	Remote Past	Irrealis
1sg.	maa	mam +H	mósɔ̀n	mâs
2sg.	kaa	kam +H	kósɔ̀n	kâs
3sg.	ʈaa	ʈam +H	ʈísɔ̀n	ʈîs
1pl	màà	màm +H	məsɔ̀n	màs
2pl	kàà	kàm +H	kəsɔ̀n	kàs
3pl	ʈàà	ʈàm +H	ʈisɔ̀n	ʈîs

Comments : Subject pronouns are pre-verbal. The Lo tone of plural pronouns spreads on to the following Mid tone of the verbs, except in the Imperfective, Future and Recent past where they are followed by a floating Hi tone. With a nominal subject, specific morphemes appear for each tense.

7.1.1 Subjunctive

The Subjunctive markers are **gu** for the singular and **gi** for the plural. This is the only case where there is a distinction between singular and plural.

mə kap mbɔ̀ʂin kùn gu mbwaa jààʂí.
I Cont. wanting child Subj. shoot bird

I want the child to shoot birds.

mə kap mbɔ̀ʂin mimûr gi mbwaa jààʂí.
I Cont. wanting children Subj. shoot bird

I want the children to shoot birds.

7.1.2 Perfective

The marker is **ap**. It is suffixed to the preceding word.

kùn gón-ap mbwaa jààʂí.
child some+Perf. shoot bird

A child has shot a bird.

7.1.3 Imperfective

The marker is **kap** followed by a floating Hi tone.

kùn gón kap mbwáá jààʂí.
child some Perf. shoot bird

A child is shooting a bird.

7.1.4 Aorist

The marker is **a**. It is suffixed to the preceding word.

kùn gón-a mbwaa jààʂí.
child some+Aor. shoot bird

A child shot a bird.

⁵ Cf. Hausa **yi ta**.

7.1.5 Future

The marker is **və** followed by a floating Hi tone.

kùn gón və mbwáá jààǵí.
 child some Fut. shoot bird
A child will shoot a bird.

7.1.6 Habitual

The marker is **ak**, suffixed to the preceding word. It is followed by a floating Hi tone.

kùn gón-ak dúú karáŋ.
 child some+Hab. beat dog
A child kept beating (the) dog.

7.1.7 Immediate past

The marker is **aa**, suffixed to the preceding word. This tense is compatible with **ɔ̀hə̀ntá**, *this morning*.

kùn gón-aa ɬaw maadó.
 child some+Imm.Past slaughter goat
A child slaughtered a goat (this morning).

7.1.8 Recent past

The marker is **am**, suffixed to the preceding word. It is followed by a floating Hi tone. This tense is compatible with **amní**, *yesterday*.

kùn gón-am mbwáá jààǵí.
 child some+Rec.Past shoot bird
A child shot a bird (yesterday).

7.1.9 Remote past

The marker is **ásón**, suffixed to the preceding word. This tense is compatible with **aani**, *formerly*.

kùn gón-ásón ɖuu karáŋ.
 child some+Rem.Past shoot bird
A child shot a bird (formerly).

7.1.10 Irrealis

The marker is **âs**, suffixed to the preceding word. The mark appears both in the conditional and in the main clauses.

kùn gón-âs ɖuu karáŋ, ɬis məs.
 child some+Irr. beat dog 3s.+Irr. die
If a child had beaten the dog, it would have died

Realis conditions are introduced by **'n** followed by the Aorist.

'n ka ɖuu karáŋ, ɬi mǎʃi.
 if you+Aor. beat dog 3s.+Fut. die
If you beat the dog, it will die.

7.2 Other pronouns

	Object pronouns	Possessive pronouns	Independent pronouns
1sg.	-(ə)m	gùgé / -gè	ɲááni
2sg.	kə	gwààgí / -ààgè	kjááni
3sg.	tə	gwààǵí / -ààs	ɬjááni
1pl	mé	gwàámmí / -ààgmè	ɲààné
2pl	kón	gwààgóni / -ààgèn	kjààné
3pl	ɬán	gwààgósan / -ààgèsàn	ɬjààné

The singular object pronouns have a Mid tone which assimilates to any preceding Lo tone. There is no specific marking of the Dative.

8. Syntax

8.1 Tone sandhi

Even in the little data we have, one can but notice the importance of tone sandhi in nominal and verbal phrases.

8.1.1 Nominal phrases

The Lo tone of the genitive link spreads rightward on to the next Mid tones : **sà̀nè kè ʒəl**, *the situation of the world* (cf. Hausa 'zaman duniya' ; world = ʒəl) ; **rùndúy kè mààn**, *bull* (lit. cow of male ; male = **maan**). When the genitive link is omitted, the Lo tone remains and spreads in the same way : **mur gùpì**, *blacksmith* (lit. man of forging ; forging = **gùpì**). When followed by a Lo tone word, the genitive link raises the first tone : **ʔùù kè lə̀pə̀**, *wild animals* (lit. meat of bush ; bush = **lə̀pə̀**) ; **vù̀n kè ʔù̀n**, *cobweb* (lit. house of spider ; spider = **ʔù̀n**).

8.1.2 Verbal phrases

Rem : the Lo tone of plural pronouns spreads on to the following Mid tone of the verbs, except in the Imperfective, Future and Recent past where they are followed by a floating Hi tone. The singular object pronouns have a Mid tone which assimilates to any preceding Lo tone.

When a direct object begins with a Lo tone, it becomes Hi : **ʔa kom ʔúù kè lə̀pə̀**, *he hunted wild animals* (**ʔùù kè lə̀pə̀** = wild animals) ; **ʔa lii kàráy**, *he beat the dog* (dog = **kàráy**).

8.2 Negatives

The same negative particle **áʔàŋ** appears at the end of all negative sentences.

ʔaa lə̀p-áʔàŋ.
he+Imm.Past jump+Neg.
He did not jump.

In the Perfective, an extra **í** is inserted between the subject pronoun and the verb :

ʔap í jaatsó jáàw gwààʃ-áʔàŋ
he+Perf. Neg. cut corn his+Neg.
He has not yet harvested his corn.

8.3 Question

8.3.1 Yes/no questions

Yes/No questions are expressed through intonation, without any syntactic change to the sentence. A **-aa** is suffixed to the last word of the sentence.

ʔa man-aa?
he+Aor. Come+Quest.
Did he come ?

ka ŋgal maa? (= mə-aa)
you (sg.)+Aor. see me+Quest.
Did you see me ?

8.3.2 Wh- questions

Questions words appear *in situ*.

wà̀nàŋ a maní?
who Aor. arrive+Det.
Who came ?

ʔa sən èén?
he+Aor stay where ?
Where did he stay ?

ka   **man**   **jemŋi?**
you (sg.)+Aor.   arrive   when ?
When did you arrive ?

9. References

- Caron, Bernard. (2000). *A propos de Kal et de Sigidi : problèmes de dialectologie zaar (tchadique sud-Bauchi)*. Communication au Troisième Congrès International de Linguistique Africaine (Lomé, 21-25 août 2000).
- Jaggar, Philip J. Guruntum (gùrdũŋ) (West Chadic-B): Linguistic Notes and Wordlist. *African Languages and Literatures*, 1988, n° 2, vol. 1, p. 169-189.
- Schneeberg, Nan. Sayanci verb tonology. *Journal of African Languages*. Special *Chadic Issue*, 1971, n° 1, vol. 10, p. 87-100.
- Schneeberg, Nan. Sayanci Phonology. Ph.D. : Indiana University. 1974.
- Shimizu, Kiyoshi. Boghom and Zaar: Vocabulary and Notes. Kano :, 1975, 40 p. Coll. Centre for the Study of Nigerian Languages Monograph.
- Shimizu, Kiyoshi. (1978). *The Southern Bauchi Group of Chadic Languages. A survey report*, 50 p. Coll. *Africana Marburgensia* ; n° 2 (Special Issue).

G̀ùs — English Wordlist

a

- a v̀ari** *prep.* inside.
a ɛ́i kə *prep.* in the middle of.
àddà *n.* sword, machete. *Pl:* àd̀à̀ks̀.
ádúwa *n.* desert date tree.
agéé *adv.* there.
àgwààgwa *n.* duck. *Pl:* àgwà̀agi.
àjàbà *n.* banana.
àládé *n.* pig. *Pl:* àl̀ad̀ú.
àládé k̀è m̀əɟ̀i; sow.
àládé k̀è nd̀ər; wart-hog.
àlbásà *n.* onion.
àlkámà *n.* wheat.
àllúúrà *n.* needle.
- àmni** *n.* yesterday.
àndó *n.* tomorrow.
aníí *adv.* here.
aani *adv.* formerly, in the past.
àngò *n.* bridegroom. *Pl:* à̀ng̀únà.
àngulu *n.* vulture.
ará *v.* lend, borrow. *Vn:* à̀rà; *IPl:* á̀rà̀n.
àɟ̀úúta *n.* snare.
awartaki *n.* tongs.
awre *n.* marriage.
ázùrpà *n.* silver.

b

- báábá** *n.* indigo.
bàdúnkù *n.* leatherworker.
bàgo *n.* communal hunting.
bàkà *n.* bow. *Pl:* b̀ù̀k̀à̀ks̀.
balkam *n.* kitchen. *Pl:* balkaams̀.
bááma *n.* swimming. *Spec:* ii ɲaa bááma 'swim'.
ban̄go *n.* ruins of building.
bàwtà *n.* slavery.
bélbéla *n.* white egret.
bijá *v.* pay. *Vn:* b̀ij̀à; *IPl:* b̀ij̀à̀n.
bìɟ̀i *n.* black spitting snake sp.
bìɟ̀iwáála *n.* skink-lizard.
bìɟ̀ù *n.* grave. *Pl:* b̀ìɟ̀ù̀s̀.
bòbí *n.* frog. *Pl:* b̀ò̀b̀ps̀.
- bòòkítù** *n.* bucket.
bom *v.* meet. *Vn:* b̀òm̀i; *IPl:* b̀òm̀èn.
bòmt̀ə *n.* celebration. *Pl:* b̀wà̀amt̀ə.
bòràŋ *n.* maize. *Pl:* b̀ò̀rà̀ŋ̀s̀.
bóreŋteŋ *id.* hollow.
booto *n.* decorative top of the roof, made of mat.
bùbùɟ̀i *n.col.* wasp.
bùlók *n.* brick.
bùngál *n.* basket. *Pl:* b̀ù̀ng̀è̀ls̀.
buur *v.* live. *Vn:* b̀ù̀r̀i.
burtu *n.* ground hornbill.
bùtùúr *n.* quiver. *Pl:* b̀ùtoor.

b

- bag** *v.* take, carry. *Vn:* b̀à̀g̀i; *IPl:* b̀á̀á̀g̀èn.
bǎɟ̀ɲ *n.* lizard. *Pl:* b̀ugoon.
ban *v.* finish. *Vn:* b̀à̀ǹi; *IPl:* b̀áǹèn.
bànì *n.* end. *See:* ban.
baté *v.* snap (a thread). *Vn:* b̀à̀t̀i; *IPl:* b̀ó̀rà̀à̀t̀èn.
bàt̀ə *n.* thirst.
batə *v.* lick. *Vn:* b̀à̀t̀s̀i; *IPl:* b̀át̀èn.
baatsə *n.* itili.
bəl *v.* separate. *Vn:* b̀ə̀l̀i; *IPl:* b̀ə̀l̀èn.
bəs *v.* strike fire. *Vn:* b̀ə̀s̀i; *IPl:* b̀ə̀s̀èn.
bə̀skə *n.* rope (gen.). *Pl:* b̀è̀sk̀ə̀.
bə̀tkə *n.* locust-bean tree. *Pl:* b̀ə̀t̀kees.
betár *n.* late millet sp.
biljeen *v.* divide, share out. *Vn:* b̀il̀j̀è̀ǹi; *IPl:* b̀il̀j̀è̀ŋ̀èn.
- bìlúú** *n.* diving. *Spec:* ii ɲaa bìlúú 'dive'.
bìh̀ə̀nt̀ə *n.* morning.
bítə *v.* try. *Vn:* b̀it̀s̀i; *IPl:* b̀ít̀èn.
bìzà *n.* urine.
bìzà k̀ə v̀ó̀rà̀àn; bilharzia.
bjaŋg *v.* begin. *Vn:* b̀ə̀ŋ̀g̀i; *IPl:* b̀j̀á̀ŋ̀g̀èn.
bòláj *n.* pumpkin. *Pl:* b̀ò̀l̀à̀à̀ŋ̀s̀.
bul *n.* bed-bug. *Pl:* b̀uls̀ə.
bùún *n.* cloud, harmattan. *Pl:* b̀ù̀ù̀ns̀.
bur *n.* kunu.
buruŋ *n.* wall of room.

d

dàbíínò *n.* date palm.
dàbél-táwsè *n.* palm of hand.
daaɕija *n.* embroider.
dàgà *n.* finger millet.
dáke kè káro *n.* castrated ram.
daksó *v.* do; used only with 'dance' as an object. *Vn:* **dəgààŋi**; *IPl:* **dəgààsən**.
dàl *n.* groundnut. *Pl:* **dàlsə**.
dàl m̀ats̀ung̀unà; Bambara groundnut (lit. groundnut of Muslims).
dààm *n.* iron. *Pl:* **dààmsə**.
dààm kè mbònt̀ŋi; bullet. *Pl:* **dəməəj kè mbònt̀ŋi**.
dàmpàni *n.* fence.
dàmzàri *n.* hedgehog. *Pl:* **káà-dàmzàri**.
dánŋi *n.* clan.
dàrən *n.* awnings, shed over the doorway of a room. *Pl:* **dàràànsə**.
dəgər *n.* iguana. *Pl:* **dəgèèr**.
dəntə *n.* hunt.

dəp *v.* touch. *Vn:* **dəpi**; *IPl:* **díipən**.
dərsàan *n.* heel. *Pl:* **dərsàantə**.
dəm *n.* lake. *Pl:* **dəmsə**.
demi *n.* rabbit. *Pl:* **dəmsə**.
dím *v.* remain, become. *Vn:* **dímì**.
díin *adv.* outside.
ditsu *v.* sneeze. *Vn:* **dítŋi**; *IPl:* **díitsən**.
dor *v.* equalize. *Vn:* **dwààri**; *IPl:* **dwáárən**.
dubul *n.* baobab tree. *Pl:* **dubool**; **duboolsə**.
dùdùr *n.* scar. *Pl:* **dùdèèrsə**.
dùgà *n.* cotton.
dùgà kè mbóráan; kapok.
duukíja *n.* dowry.
dùl-viin *n.* ruin, abandoned compound.
duum *n.* bee.
kə náàsə duum; swarm of bees. *See:* **zà**.
dúun *adj.* black.
duuní *n.* blind. *Pl:* **duunŋi**.
dwààm *n.* money.

ɕ

ɕaaba *n.* shrew. *Pl:* **ɕibààgsə**.
ɕàkà *n.* bag. *Pl:* **ɕàkúná**.
ɕámpà *n.* jumper. *Pl:* **ɕámpúnà**.
ɕíbdá *n.* mongoose.
ɕíbɕí *n.* rubbish heap.
ɕííɕíja *n.* veins.
ɕig *v./i.* wet. *Vn:* **ɕigì**; *IPl:* **ɕígən**.
ɕìgè *n.* grandfather, in-laws. *Pl:* **kə ɕìgè**.

ɕìgè *adj.* drunk.
ɕíika *n.* grandchildren. *Pl:* **kə ɕíika**.
ɕìminà *n.* ostrich.
ɕìŋə *n.* dirt, filth.
ɕìr *n.* large hoe used to plough. *Pl:* **ɕìrèègə**.
ɕìrgi *n.* boat.
ɕìùŋ *n.* tamarind. *Pl:* **ɕìùŋsə**.

ɖ

ɖaga *v.* lift. *Vn:* **ɖàgà**; *IPl:* **ɖágàn**.
ɖàáj *n.col.* village, town.
ɖàáj *n.* mountain, stone. *Pl:* **ɖààŋsə**.
ɖas *v.* bitter. *Vn:* **ɖasni**.
ɖàs v̀ukàl *n.* courage.
ɖààvúr *n.* grass hut.
ɖəj *v.* walk. *Vn2:* **ɖəntə**; *IPl:* **ɖíin**.
ɖəkəl *v.* boil up. *Vn:* **ɖəkəlì**; *IPl:* **ɖəkələn**.
ɖəkəl-jíŋi *n.* dung beetle.

ɖənká *n.* road, track.
ɖəntə *n.* journey.
ɖətə *v.* swallow. *Vn:* **ɖitŋi**; *IPl:* **ɖíitən**.
ɖjaa *v.* limp. *Vn:* **ɖjantŋi**; *IPl:* **ɖjáátsən**.
ɖjaak *v.* leak, drip. *Vn:* **ɖjààkì**.
ɖuu *v.* pound, beat, kill. *Vn2:* **ɖuntə**; *IPl:* **ɖúun**.
ɖùùgə *n.* beer.
ɖuntə *n.col.* murder, drunkenness. *See:* **ɖuu**.

e

èén *adv.* where?

f

faal v. pray god. *Vn: fààli; IPl: fáálàn.*
fíl adj. white.
fìt n. sun, god.
fitíla n. lamp.
foodə n. *acha*, hungry rice.
fòktsə n. gum tree sp. *Pl: fòkààktsə.*
fɔŋ v. cover (a pot). *Vn: fɔŋì; IPl: fɔŋən.*

foráj n. thunder.
fot v. blow (with mouth), winnow. *Vn: fɔŋì; IPl: fótən.*
fuy n. granary. *Pl: fuyəsə.*
fwaal v. beg for. *Vn: fwààli; IPl: fwáálàn.*
fwaŋ n. baboon. *Pl: fugáánsə; fugáán.*

g

gaa v. put. *Vn: gàáj; IPl: gáàn.*
gaa dúúgən sor v. let ferment.
gáda n. bridge.
gaam n. head, bundle (corn, wood). *Pl: gaamsə.*
gaam víin; roof.
gàŋgà n. drum hanging from the shoulder, beaten with a stick. *Spec: ɣáj gàngà 'smaller type of ganga'; nààsə gàngà 'bigger type of ganga'. Pl: gəŋààksə.*
gàrkwà n. shield. *Pl: gàrkààksə.*
gáwrakí n. crested crane.
gədè n. woman, wife, female. *Spec: gədè zùúr 'mare'; gət kùsùn 'female rat'. Pl: guudə.*
gəd gùrì; widow. *Pl: guud gùrì.*
gət mbúrŋí; bride. *Pl: guut mbúrŋí.*
gət kúnì gùuge; daughter in law.
gət tʃirkè; witch.
gədfənkə n. hiccup.
gəgár n. soot.
gəl v. branch. *Vn: gəlì; IPl: gələn.*
gəm v. send (so do sth), escort. *Vn: gəmì; IPl: gəmən.*
gəm sər; sing.
gəm vì; curse.
gəŋ n. cheek, jaw. *Pl: gəgeeŋ.*
gəðrə n. chest. *Pl: gəreeŋ.*
gəʃjap n. wing. *Pl: gəʃjapsə.*
geero n. bullrush millet.
gidə n. grass.
gìgínjà n. palm tree.
giil n. African ebony tree.
gimááʃ v. laugh. *Vn: gimààʃ; IPl: gímààʃən.*
gimbùrwá n. *acacia nilotica*.
giŋgi v. vomit. *Vn: giŋgì; Vn2: giŋgətə; IPl: giŋgən.*
giir v. get black, dirty, ripe (itili). *Vn: giùrì; IPl: giùrən.*
gìrŋgəl adj. round.

gístə n. dry season.
gìt-fuy n. lid of granary. *Pl: gít-fuy.*
gja prep. in, at.
gjamʃə v. laugh. *Vn: gjàmʃi; IPl: gjámʃən.*
gjàmʃtə n. ash, ember. *Pl: gjààmʃtə.*
gjàmʃtə kə pjúú; gunpowder.
godo n. bed. *Pl: gùdààksə.*
gón det. some, other. *Pl: gján.*
góórò n. cola nut.
gòòrúbà n. dum-palm.
guu v. plough with the big hoe. *Vn: guntʃi; IPl: gúùn; Spec: guu kinnə 'farm'. guuj;* bury.
gúba n. poison.
gùdùl-táwsə n. fist. *Pl: gùdòòl-táwsə.*
gùdúmà n. hammer.
gùdún n. kiln. *Pl: gùdùnsə.*
gùdúnj n. seasonal river. *Pl: gùdùŋsə.*
gùùdá n. ululation. *Pl: gùùdèès.*
gùùgá n. bucket to draw water. *Pl: gùùgèès.*
gula n. drumstick. *Pl: gulaaksə.*
gúmrèèkúm n. mumps.
gùùn n. cock. *Pl: gòònsə.*
gup v. forge (blacksmith). *Vn: gùpì; IPl: gúpən.*
gùrgə n. clay for houses and pots.
gùùrì n. bachelor, widower. *Pl: gùùrsə.*
gùùrtə n. celibacy.
guus v. old (ant. new). *Vn: gùùʃi.*
gùùs n. Gùùs (ethnonym).
gùùsən n. shade.
gusní adv. last year.
gùùvòòdʃ n. night.
gulʃən n. yam.
gwàgəl n. neck. *Pl: gùgààlsə.*
gwàámú n. *ficus gnaphalocarpa*. *Pl: gwààmsə.*
gwar v *t/i*. bend, crooked. *Vn: gwàrì.*

h

hàntá *n.* liver. *Pl:* hàntèès.
hùùhúú *n.* lungs.

i

ii *v.* do. *Vn:* iintʃí; *IPl:* îñ.
ii dɛntɔ; travel.
ii ɖa; repeat.
ii ndʒál; fight.
ii túká; ruminant, chew the cud.

ii vár; wound.

iikú *n.* rule.

iip *v.* sell, trade. *Vn:* ìpì; *IPl:* ípèn.

j

jaa *v.* drive away. *Vn:* jaantʃí; *IPl:* jáántʃàn.
jábtɔ *n.* flour.
jaáɖʒi *n.* red pepper, spice.
jaàɖɔ *adj.* lazy.
jagɔ *v.* abuse. *Vn:* jàgì; *IPl:* jágèn.
jaágúni *n.* today.
jaakí *n.* war. *Pl:* jìkààksè.
jaantsón *n.* tree.
jaŋ *v.* be ripe (corn, maize). *Vn:* jàngì.
jàáŋ *n.* saliva.
jàrsɔ gɔɖʒi *n.* co-wife. *Pl:* jirkáà nɔ guɖʒi.
jaatɔ *n.* soil.
jaatkát *v.* cough. *Vn2:* jààtkádɔ; *IPl:* jáátkàɖɔn.
jatɔr *n.* wind, spirit. *Pl:* jatɔrsɔ.
jaatsó *v.* harvest standing crop (e.g. corn). *Vn:* jààtʃi;
IPl: jáátsɔn.
jaatsó jáàw; harvest of corn.
jààw *n.* corn gen., millet.
jààʒi *n.* bird.
jààʒi kɔ̀ bákwaàr; hawk, falcon.

jemʃi *adv.* when?

jérá'a *adj.* yellow.

jèrkɔ *n.* friend. *Pl:* jirkaani.

jìbgɔ *n.* thorn. *Pl:* jìbgèès.

jìbgɔ kɔ̀ fîl *n.* acacia albida.

jiid *v.* produce. *Vn:* jìidɔ; *IPl:* jíidɔn; *Spec:*

jiid bízá 'urinate'; **jiid jìs** 'defecate'.

jìŋ *v.* full. *Vn:* jìŋgì.

jìŋgáán *v.* plant (e.g. tubers, tomato), sow (seeds in a hole). *Vn:* jìŋgàànì; *IPl:* jíŋgàànɔn.

jìr *v.* possess. *Vn:* jìrì; *IPl:* jíírɔn.

jiir *v.* sue, accuse. *Vn:* jìirì; *IPl:* jíírɔn.

jìr *n.* eye. *Pl:* jìrsɔ.

jìs *n.* excreta.

jìitsɔn *n.* nose.

jìitʃi *n.* snake. *Pl:* jìitʃèè; jìitʃèès.

jukwááj *n.* smoke.

jurwáák *v.* scratch. *Vn:* jùrwààgì; *IPl:*

jùrwààgɔn.

'j

'jám *n.* heal.

'jaŋ *v.* cold. *Vn2:* 'jaŋkóni.

k

kaa kàar *adv.* behind.

kabús *n.* papaw.

kàbò *n.* bark. *Pl:* kàbòògɔsɔ.

kààkí kɔ̀ dùum *n.* bee wax.

kal *n.* bottle gourd. *Pl:* kaalsɔ.

kaam *v.* hear, feel, smell. *Vn:* kààmì; *IPl:* káámɔn.

kàmú *n.* coco-yam sp.

kannɔ *n.* egg-plant.

kan ndzálí *n.* garden egg, bitter tomato.

kàŋ *n.* straw, stalks. *Pl:* kàŋsɔ.

kàŋ ndzálí; sugar cane.

kàáŋ *n.* crow, crab. *Pl:* kaanʒsɔ.

kaŋkana *n.* water melon.

kap *v.* seize, take. *Vn:* kàpì; *IPl:* káápɔn.

kap *prep.* into.

kapá *v.* stick, push into the ground. *Vn:* kàpà; *IPl:*

kápàn.

kaptá *v.* dig, farm (i.e. rice). *Vn:* káptú.

kààr *n.* back. *Pl:* kààrsè.

kààr gwàgèl; nape of the neck.

kàr kè tsák *n.* gecko.

kààr kè víí *n.* lip. *Pl:* kààrsé kè víí.

kaará *v.* increase. *Vn:* kààrì; *IPl:* kááràn.

kàràŋ *n.* dog. *Pl:* kùrààj.

kàràŋ kè lópè; jackal.

kàràŋ kè zà; hippopotamus.

kardaaaj *n.* python.

kàrèn *n.* crocodile. *Pl:* kàrènsè.

káárì *n.* profit.

káro *n.* ram.

kàrsànà *n.* calf.

kaas *v.* knead. *Vn:* kààfi; *IPl:* káásèn.

kaasuwa *n.* market.

kàfi *n.* jealousy.

kààfi *n.* grandmother. *Pl:* kó kààfi.

kàt-bòbòŋ *n.* tick.

kàt-bòŋ *n.* centipede.

kaaté *v.* rub. *Vn:* kààfi; *IPl:* káátèn.

kàtvùúŋ *n.* jujube tree. *Pl:* kàtvùùŋsè.

katfáátŋa *n.* rattle.

katfáátŋa kè sààn; ankle metal rattle.

kááwù *n.* uncle (mother's brother). *Pl:* kó kááwù.

kàzínzèéerè *n.* small reed.

kəbiiitə *v.* itch. *Vn:* kəbiiitə.

kəkəŋkí *n.* catfish, mudfish. *Pl:* kəkəŋsə.

kəlídí *n.* lightning.

kəm *n.* ear. *Pl:* kəmsə.

kèn nee *adv.* in front.

kəp *v.* cut (i.e. with a machete); bite (i.e. snake). *Vn:*

kəpì; *IPl:* kíipən.

kər *v.* hollow out. *Vn:* kərì; *IPl:* kórèn.

kətír *v.* run, flow. *Vn:* kətír; *IPl:* kótír.

keetaré *v.* cross. *Vn:* kèètàrè; *IPl:* kéétàràn.

kibdó *n.* handle. *Pl:* keebdó.

kidú *n.* antelope. *Pl:* kiduusó.

kìikín *n.* shirt. *Pl:* kùnsó.

kìikín kə núúŋ; man's gown.

kiláákí *n.* prostitute.

kìndó *n.* guitar.

kìnnè *n.* work. *Pl:* kìnsó.

kìpté *n.* winnow. *Pl:* kíiptə.

kiir *n.* tail.

kìrŋgél *v.* roll. *Vn:* kìrŋgèèfi; *IPl:* kìrŋgèèlèn.

kìltsə *n.* sand.

kjàn *n.* face. *Pl:* kjànsó.

koból *v.* shame. *Vn:* kòbòlì; *IPl:* kòbòlèn.

koojá *v.* learn. *Vn:* kòòjà; *IPl:* kóójàn.

kom *v.* hunt. *Vn:* kwààmì; *IPl:* kwáámèn.

kóópì *n.* cup. *Pl:* kóópúnà.

kòróórò *n.* penis sheath. *Pl:* kòròòrsə.

kòòsò *n.* open-ended hour glass drum beaten with hand. *Pl:* kóósúnà.

ku-náásí *n.* younger brother. *Pl:* kó-ku-náásí.

ku-náásí-gəɖzi *n.* brother-in-law. *Pl:*

kó-ku-náásí-gəɖzi.

ku-náásí-vaŋí *n.* uncle (father's brother). *Pl:*

kó-ku-náásí-vaŋí.

kubúr *n.* dove. *Pl:* kùbèèrsə.

kùùgíja *n.* fishing hook.

kukúl *n.* pigeon. *Pl:* kùkùlsə.

kùkún *n.* caterpillar.

kùkùrbí *n.* tortoise. *Pl:* kùkùrbèèrsə.

kùkúŋ *n.* stomach. *Pl:* kùkúŋsə.

kumpa *n.* foam.

kùn *n.* son, boy. *Pl:* miméér.

kùn vùnnì *n.* servant. *Pl:* miir vínnì.

kùnné *n.* mortar. *Pl:* kùnsó.

kuŋgə *v.i.* dry up, ripen. *Vn:* kùŋgì; *IPl:* kùŋgèn.

kuur *n.* skin. *Pl:* kuursə.

kursə *n.* shell, peel (i.e. groundnut).

kurúŋ *n.* deaf. *Pl:* kurmeeksə.

kùsùn *n.* rat. *Pl:* kùsèèn; kùsèènsə.

kùsùn *n.* hunger.

kùzà *n.* tin.

kwààdó *n.* testicle. *Pl:* kwààtsə.

kwàdà *n.* room, hut. *Pl:* kùdààksə.

kwààdá *n.* kidney. *Pl:* kwààtsə.

kwààjí *n.* okra.

kwààk *n.* leopard, panther. *Pl:* kwààksə.

kwàkà *n.* small hoe. *Pl:* kùkààsə.

kwáákwà *n.* oil-palm.

kwaal *n.* black plum tree.

kwalba *n.* bottle.

kwalili *n.* slip.

kwam *v.* look for, find. *Vn:* kwàmì; *IPl:* kwáámèn.

kwan *v.* count, read. *Vn:* kwàànì; *IPl:* kwáánèn.

kwáánò *n.* dish. *Pl:* kwáánúkà.

kwəŋ *v.* wipe. *Vn:* kwəŋì; *IPl:*

kwəŋən ; kùŋààŋən.

kwaar *n.* fowl gen. *Pl:* kwaarsə.

kwàránza *n.* pebble.

kwatə *n.* calabash. *Pl:* kutaaksə.

kwat-gaam *n.* skull.

I

làbɖzì *n.* sickle.

làbm *n.* cave. *Pl:* lààbmsə.

lààbì *n.* corpse. *Pl:* lààbsə.

laktó *v.* hard, strong. *Vn:* làkftì; *Vn2:* laktəkónì.

laktsó *v.* go, disperse (intr.). *Vn:* làkftì; *IPl:* láktsèn.

làmbu *n.* garden. *Pl:* làmbúnà.

làndəzùúr *n.* chicken pox.

lààŋ *adj.* red.

làŋ *n.* late millet.

làŋzə *v.* destroy. *Vn:* làŋzì; *IPl:* làŋzèn.

lap *v.* heavy. *Vn:* làbì; *Vn2:* lapkónì.

lap a'əŋ; light, not heavy.

laar v. be ripe (mango, papaw, citrus). *Vn:* lààrì.
lààrkónì *p.p.* ripe.
lààr *n.* river. *Pl:* lààrsà.
lar-mini *n.* puff-adder, adder.
làtà *n.* agama lizard. *Pl:* làtààksá.
lààtè *n.* man's loincloth. *Pl:* lààtsà.
lawnì *n.* colour.
laawur *n.* sweet potato.
lǎbm *n.* moon. *Pl:* lǎbeensà.
lǎbm kè fīl; moonshine.
lækðəŋ *n.* fire-place. *Pl:* lækðeeŋsə.
læksə *n.* pot, beer pot, water storage pot. *Pl:* liìksə;
 læksjees.
lǎp₁ v. jump. *Vn:* lǎpì; *IPl:* lǎpən.
lǎp₂ v. measure. *Vn:* lǎpì; *IPl:* lǎpən.
lǎpè *n.* bush, farm. *Pl:* liìpsə.
lǎr v. widen (e.g. a hole) ; be wide. *Vn:* lǎrì; *IPl:*
 lǎrən; *Spec:* lǎr á'aŋ.

lèemu *n.* orange. *Pl:* lèèmòs.
lèemú kè fàwnì *n.* lemon.
lèp-lèp *id.* thin.
lii v. beat, hit, thresh. *Vn:* liiŋfì; *IPl:* liin.
liid v. twist, sharpen, whet. *Vn:* liidfì; *IPl:* liidən.
limbjaari *n.* lame. *Pl:* limbjaarsə.
limtsá v. fold. *Vn:* limtsì; *IPl:* limtsən.
liit v. tan. *Vn:* liidfì; *IPl:* liitən.
liitsán *n.* headpad. *Pl:* liitsə.
luu v. be high (e.g. tree), grow. *Vn:* luntì.
lùùk *n.* chief. *Pl:* luukook.
lumpaasa v. think. *Vn:* lùmpààsà; *IPl:*
 lùmpààsən.
luntà *n.* chieftainship. *Pl:* luntèes.
luur v. squat, bow down. *Vn:* lùurì; *IPl:* lùúrən.
luurdá v. strengthen. *Vn:* lùurdì; *IPl:* lùúrdən.
lut v. skin. *Vn:* lùdì; *IPl:* lùdən.

m

maduubi *n.* mirror.
maadé *n.* goat. *Pl:* moodé.
makádfi *n.* drummer.
màkààmì *n.* weapon.
màkóógòró *n.* throat.
mal v.*t.i.* lose sth., get lost. *Vn:* màlì; *IPl:* mááləŋ.
 — *vx.* forget.
màlàpá *n.* hat.
mààmà *n.* breast (female).
man v. come. *Vn:* mànì; *IPl:* mànnì.
 — *vx.* remember.
maan *n.* man. *Pl:* mumúún.
 — *adj.* male.
mandér v. bring. *Vn:* màndèrì; *IPl:* màndèrən.
mànɕa *n.* palm oil.
maní *adv.* next year.
máŋgoro *n.* mango.
maráája *n.* orphan. *Pl:* kàà maráája.
mààs *n.* salt.
mazari *n.* spinning stick.
mbàrà *n.* arrow, sting, quill of insect. *Pl:* mburaaj.
mbatsá v. combine, glue. *Vn:* mbàtŋfì; *IPl:*
 mbátsən.
mbaatsá v. gather, collect, reckon. *Vn:* mbààtŋfì;
IPl: mbáátsən.
mbàtŋfì *n.* heap. *See:* mbatsá.
mbəgə v. far. *Vn:* mbəgì.
mbəgni *adj.* long (e.g. stick).
mbèràán *n.* silk cotton tree, with white flowers.
Pl: mbèrèən.
mbèràán jààkŋfì; silk cotton tree, with red
 flowers.
mbətsá v. extinguish (fire). *Vn:* mbətŋfì; *IPl:*
 mbətsən.
mbəŋ v. want, like, love, agree, allow. *Vn:* mbəŋfì;
IPl: mbəŋən.

mbəŋzèən *n.col.* hair, feather.
mbəŋzèən kè ŋgìbtá; beard.
mbii v. catch up with. *Vn:* mbiiŋfì; *IPl:* mbiiin.
mbiis *n.* claw; nail. *Pl:* mbiisə.
mbjeŋji *n.* clitoris. *Pl:* mbjeŋjaaj.
mboj v. bite (insect); shoot (arrow). *Vn:* mbontŋfì.
mbòj *n.* wall of compound. *Pl:* mbujaaks.
mbònnə *n.* mucus.
mbontə *n.* dysentery.
mbop v. tired. *Vn:* mbòpì.
mbòdɕ *n.* egg. *Pl:* mbòdɕej.
mbúj *n.* mushroom.
mbùktá *n.* navel. *Pl:* mbùùktá.
mbúmbùút *n.* small house termite.
mbúrní *adj.* new.
mbùùts *n.* stick, walking stick. *Pl:* mbùùtsəj.
mbùùts kè dúú jáàw; flail.
mbwaa v. sting (scorpio), shoot, kick. *Vn:* mbontŋfì;
IPl: mbwààn.
mbwaa jáàŋ; spit.
mbwaaal v. thank. *Vn:* mbwààlì; *IPl:* mbwàáləŋ.
mègèr *n.* thief. *Pl:* mùgòòr.
mègərtá *n.* theft. *Spec:* ii mègərtá 'steal'. *Pl:*
 mùgòòrtá.
məs v. die. *Vn:* mèsfì; *IPl:* míísən.
məŋfèən *n.* soup.
məŋzì *adj.* female that has not yet begot.
min v.*i.* return, come back. *Vn:* mìni; *IPl:*
 míngən, mínən.
min víni gígé *n.* family. *See:* mur.
mindər v. give back. *Vn:* mìndèrì; *IPl:* mìndèrən.
miŋgiir *n.col.* ribs.
miir *n.* oil.
miir pèláánì *n.* butter.
mìrèntə *n.* childhood.
miis *n.* waist. *Pl:* miisees.

miis jûs *n.* anus.
mìŋfi *n.* disease. *Pl:* mùŋfi.
mòkɬfi *n.* fallow land. *Pl:* mòkɬfiis.
mòòlò *n.* guitar (metal).
moŋ *n.* armpit. *Pl:* mòòŋsá.
mop *v.* exceed. *Vn:* mòpì; *IPl:* mópàn.
móótà *n.* car. *Pl:* mootoofí.
móótà kè nùúŋ; lorry.
mootsá *n.* move, stir (int.). *Vn:* mòòtsà; *IPl:* móòtsàn.
mûj *n.* pot for fetching water. *Pl:* mujsə.
mùmwal *n.* penis. *Pl:* mùmwaàlsə.
mùmwat *n.* ant gen. *Pl:* mùmwaàtsə.
mùntsə *n.* masquerade. *Pl:* mùntsə.
muŋ *v.* throw (i.e. a stone). *Vn:* muŋɬí; *IPl:* múŋən.
muŋ ta vul; overpower (lit. throw on the ground ; = Hausa *kada a kasa*).
muŋ gəgààjí *v.* shout (= throw a cry).
mur *n.* possessor, owner. *Pl:* min.
mur ɬirkə; sorcerer.
mur dəntə; hunter.

mur dúú zaar; murderer.
mur gəm sər; singer.
mur gúú kinnə; farmer.
mur gúpì; blacksmith.
mur kə dwààm; rich.
mur kə gáá duum; bee-keeper.
mur kə gáábà; enemy.
mur kə nuupí; elder brother. *Pl:* kə núunfi.
mur líi gəngà; musician.
mur líi mòòlò; minstrel.
mur líid lààt; tanner.
mur ɲgááb zíbər zà; fisherman.
mur ɲgín sòrtə; potter.
mur rák vìi; liar.
mur ɬáw ɬùù; butcher.
mur túj; weaver.
mur (kə) zùúr; horse rider.
murɬí *adj.* insane.
mús *adv.* all.
muusa *v.* argue. *Vn:* muusú; *IPl:* múúsàn.

n

naabi *n.* left side.
nadá *v.* wrap up. *Vn:* nàdà; *IPl:* nádàn.
nagúni *adv.* this year.
nam *n.* totem. *Pl:* namsə.
nan *v.* warm. *Vn:* nàni; *Vn2:* nankóni.
nán *quest.* what?
nàràŋ *n.* wood. *Pl:* nərəàŋsə.
narké *v.* melt. *Vn:* nàrkè; *IPl:* nàrkèn.
nas *v.* bite (i.e. dog, mosquito). *Vn:* nàŋi; *IPl:* náásən.
naas *v.* chew. *Vn:* nààŋi; *IPl:* náásən.
nás *adv.* alone.
nààŋi *n.* mother. *Pl:* kə nààŋi.
nàásə dùùm *n.* queen bee. *Pl:* kə nàásə dùùm.
nàásə gúpì *n.* anvil.
nàásə maadə *n.* mother goat.
nat *v.* tie. *Vn:* nàdì; *IPl:* nádən.
nat tsàli; set bones.
naat *v.pl.* tie. *Vn:* nààdì; *IPl:* náádən.
ndàà fíitə *n.* dusk.
ndaaj *v.* fall, spend a long time. *Vn:* ndààjì ; ndantɬí; *IPl:* ndáàn.
ndəbáát *v.* sleep. *Vn:* ndəbààɬí; *IPl:* ndəbààtən.
ndər *v.* cleverness. *Vn:* ndəri; *IPl:* ndərən.
ndər *n.* bush. *Pl:* ndərsə.

ndon *v.* under. *Vn:* ndwàni.
ndun *v.* push. *Vn:* ndunɬí; *IPl:* ndúnən.
ndzər *n.* voice. *Pl:* ndziir.
ndzəráák *v.* write. *Vn:* ndzərəàgì; *IPl:* ndzərəàgən.
ndzəl *n.* fight, struggle. *Pl:* ndzəlsə.
ndzaman *n.* truth.
ndzangam *n.* horn.
ndzaw *adv.* few, little.
ndzwaa *v.* copulate. *Vn:* ndzwontɬí; *Vn2:* ndzwontə; *IPl:* ndzwààn.
nəg *v.* grind. *Vn:* nəgì; *IPl:* nəgən.
nəmsə *v.* know. *Vn:* nəmɬí; *IPl:* nəmsən.
nənáàla *n.* snail (the word describes the crawling movement). *Pl:* nənáàlsə.
nəŋ *n.* tuwo.
nəsón *n.* tongue. *Pl:* neseen.
nəsón kə wutə; flame.
nìisə *n.* thing, load.
nìisə kə ɬantɬí; clothes.
nìisə kə ɬintɬí; food.
nìisə kə zùúr; harness.
noonó *n.* milk.
nùúŋ *adj.* big, large.

ɲ

ɲ *conj.* with.
ɲaa-jaantsón *n.* fruit. *Pl:* miir-jaantsón.
ɲaa-kuura *n.* hyena.
ɲaa-kwáàrà *n.* shea-butter tree.

ɲaa-mééráájì *n.* insect.
ɲaa-mús *n.* cat.
ɲa-nááŋí-gəɖʒi *n.* sister-in-law. *Pl:* kə-ɲa-nááŋí-gəɖʒi.

ḡa-nááſí-tsapí *n.* younger sister. *Pl:* ká-ḡa-nááſí-tsapí.
ḡa-nááſí-vaſí *n.* father's sister. *Pl:* ká-ḡa-nááſí-vaſí.
ḡáḡ *n.* daughter, girl. *Pl:* miméér.
ḡááḡ *n.* child. *Pl:* miméér.
ḡáḡ-góggó *n.* aunt (mother's sister). *Pl:* káà-góggó.
ḡáḡ-kwaar *n.* chick. *Pl:* miir-kwáársə.
ḡáḡ-maadó *n.* kid.
ḡáḡ-mə̀ḡì *n.* maid. *Pl:* miir-mə̀ḡə̀n.
ḡáḡ-nááſí *n.* elder sister. *Pl:* ká-ḡán-nááſí.
ḡáḡ-táwsə̀ *n.* finger. *Pl:* mùr-táwsə̀.
ḡáḡ-zilí *n.* baby. *Pl:* múr zilí.
ḡgal *v.* see, look at. *Vn:* ḡgàḡ; *IPl:* ḡgálə̀n.
ḡgaal *v.* examine. *Vn:* ḡgààḡ; *IPl:* ḡgáálə̀n.
ḡgap *v.* catch, hold, deceive, press, hold down. *Vn:* ḡgàpì; *Pl:* ḡgaap; *Vn:* ḡgààpì; *IPl:* ḡgáápə̀n.
ḡgàràḡká *n.* molar. *Pl:* ḡgèrààḡsə̀.
ḡgèr-fóḡ-kwatə̀ *n.* lid (mat).
ḡgèr-fóḡtə̀ *n.* blanket.
ḡgèr-gwágə̀l *n.* necklace.
ḡgèr-kə̀-nát-miis *n.* belt.
ḡgèr-kə̀-ndḡal *n.* weapon.

ḡgèr-kə̀-táátsə̀ *n.* filter.
ḡgèr-kə̀-táwsə̀ *n.* bracelet.
ḡgèr-kə̀m *n.* earring.
ḡgèr-sáàn *n.* anklet.
ḡgəs *v.* buy, barter. *Vn:* ḡgə̀ſí; *IPl:* ḡgíſə̀n.
ḡgə̀zə̀n *n.* animal. *Pl:* ḡgə̀zə̀nsə̀.
ḡgə̀zə̀n kə̀ vîḡn; domestic animal.
ḡgii *v.* avoid. *Vn:* ḡgiintſí; *IPl:* ḡgîḡn.
ḡgìbtə̀ *n.* chin. *Pl:* ḡgìbtə̀.
ḡgigə̀ *v.* answer. *Vn:* ḡgìgì; *IPl:* ḡgígə̀n.
ḡgiigə̀ *v.* refuse. *Vn:* ḡgìigì; *IPl:* ḡgíigə̀n.
ḡgiin *v.* weave, build. *Vn:* ḡgìḡnì; *IPl:* ḡgíḡnə̀n.
ḡgíḡḡîtsə̀ *n.* bat.
ḡgíḡḡjêrmà *n.* fruit-bat.
ḡgjéé *n.* right, correct.
ḡgol *n.* club. *Pl:* ḡgolaaksə̀.
ḡgöḡ *n.* he-goat. *Pl:* ḡgḡḡaḡsə̀.
ḡgüzün *n.* porcupine. *Pl:* ḡgüzèèn.
ḡgwaj *v.* pluck out (leaves), pick (banana, mango). *Vn:* ḡgwantſí; *IPl:* ḡgwáàn.
ḡgwàràḡ *n.* francolin. *Pl:* ḡgùràḡsə̀.
ḡgwaf *n.* elbow. *Pl:* ḡgwaaſə̀.

p

paadá *n.* court, council.
pál *adv.* many, much.
pàrdá *n.* potash.
pas *v.* break, smash (e.g. pot). *Vn:* pàſí; *IPl:* páásə̀n.
pipiitá *v.* fan. *Vn:* pipùtə̀; *IPl:* pípiitə̀n.
piit *n.* near.

pjém-pjéḡ *id.* sharp-pointed.
pjúù *n.* gun. *Pl:* pjuúsə̀.
puḡ *v.* open. *Vn:* pùḡnì; *IPl:* púḡə̀n.
pùḡ-tàgárdà *n.* butterfly.
pùre *n.* flower.
puutſe *v.* rest. *Vn:* pùutſè; *IPl:* púútſə̀n.

r

raa *v.* pull up (i.e. cassava). *Vn:* rantſí; *IPl:* ráàn.
rádí *n.* star grass.
ragé *v.* decrease. *Vn:* ràgè; *IPl:* rágə̀n.
rak vî *v.* tell a lie.
ràké *n.* sugar cane.
rààkumi *n.* camel.
rààkumi kə̀ ndə̀r; giraffe.
rammá *n.* red sorrel.
ràáḡ *n.* fishing net. *Pl:* rə̀ḡaansə̀.
ràḡkə̀ *n.* mahogany. *Pl:* ràḡkèès.
ras *v.* rot. *Vn:* ràſí; *IPl:* rásə̀n.
raatá *v.t/i.* hang. *Vn:* rààtə̀; *IPl:* ráátə̀n.
ràwáḡnì *n.* turban.
rìdìḡn *n.col.* fly.
rìdḡíja *n.* well. *Pl:* rìdḡjèèsə̀.

riin *v.* cry. *Vn:* rìḡnì; *IPl:* ríḡnə̀n.
riindú *n.* scorpion. *Pl:* ríḡndos.
rìḡgèètə̀ *n.col.* horn (musical instrument).
rip *v.* sew. *Vn:* rìbì; *IPl:* ríḡbə̀n.
róóba kə̀ mbwáá jààḡí *n.* catapult. *Pl:* rə̀bààksə̀.
ròògóóḡḡè *n.* cassava.
ròm *n.* axe, fighting axe. *Pl:* ròmsə̀, rwààmsə̀.
rop *v.* follow. *Vn:* ròbì; *IPl:* róóbə̀n.
rùndúḡ *n.* cattle, cow gen. *Pl:* rùndúḡsə̀.
rùndúḡ kə̀ lə̀pə̀; bush cow.
rùndúḡ kə̀ mààn; bull.
rùsun *n.* pestle.

S

- saaba** *v.* be accustomed.
sadáka *n.* funeral.
saad *v.* sweep. *Vn:* sààdì; *IPl:* sáádɛ̀n.
sàan *n.* leg, foot. *Pl:* sààntó.
     dàbi kè sáán; footprint.
sánta *n.* straight.
sáarká *n.* chain. *Pl:* sáarkúnà.
sassaká *v.* carve wood. *Vn:* sàssàkà; *IPl:* sássàkàn.
sən *v.* sit down, dwell. *Vn:* sənè; *IPl:* sɛ̀nnì.
sən gèén *n.* evening.
sər *n.* dance, song. *Pl:* sà̀ərsà.
sərdí *n.* saddle.
sərtə *n.* circumcision. *Pl:* sùirtə.
səsər *n.* louse. *Pl:* səsəersə.
     səsər kwáársə; flea.
səsər *v.* shake, tremble. *Vn:* səsə̀rì; *IPl:* səsə̀rən.
sii *v.* prepare *tuwo*. *Vn:* siintʃí; *IPl:* sɛ̀m.
     sii dū̀ugə; brew, give birth, deliver. *Vn2:* səntə.
sílpàs *n.* slippers.
soojá *v.* fry. *Vn:* sɔ́ójà.
- som** *v.* help. *Vn:* sòmì; *IPl:* sómən.
sor *v.* stand up, leave, fly away, migrate, bubble.
     Vn: sòrì; *IPl:* sórən.
sòrtə *n.* pot gen., cooking pot. *Pl:* sò̀rəktə.
     sòrtə kè dū̀um; bee-hive.
subuur *n.* knife. *Pl:* subuursə.
     subuur kè mú̀pì; throwing knife.
     subuur kè ndzál; dagger.
suj *v.* get down, land, kneel down. *Vn:* sunʃí; *IPl:* sú̀un.
sùkòdji *n.* life.
sùkúwa *n.* galloping.
sùlwáàng *n.* sweat.
sumbur *n.* guest. *Pl:* sumbeersə.
suŋ *n.* chief. *Pl:* suŋsə.
sùŋ *n.* name. *Pl:* sùŋsə.
suŋwaari *n.* traditional priest.
sur *v.* unload. *Vn:* sùrì; *IPl:* sùrən.
surgá *v.* deep. *Vn:* sùrgì.

S

- sàbdə** *n.* adze. *Pl:* sàbdè̀s.
sákka *n.* doubt.
sàamu *n.* Abdim's stork. *Pl:* sà̀mun.
sàn *n.* tooth. *Pl:* sà̀nsə.
     sàn kè gíwà; tusk, ivory.
sàrtù *n.* measles.
sawra *n.* whistling. *Spec:* ii sawra 'whistle'.
síðə *n.* stirring stick. *Pl:* síðjɛ̀s.
síg *v.* turn, turn round, change. *Vn:* sígì; *IPl:* sígən.
sín *v.* call. *Vn:* sɛ̀ntì; *IPl:* sɛ̀nən.
síndə *n.* hail. *Spec:* ii síndə 'freeze'.
- sínkààpá** *n.* rice.
sínge *n.* fence.
síir *v.* swear. *Vn:* sùrì; *IPl:* sùrən.
sífir *n.* dew.
sùù *n.* hole. *Pl:* sù̀sə.
     sùù kè ríinì; dye-pit.
     sùù-gúrgə; clay-pit.
súúdí *adj.* blue.
sukoor *n.* raffia-palm. *Pl:* sukoorsə.

t

- tat** *v.* carve wood with an adze. *Vn:* tādì; *IPl:* táádɛ̀n.
taw *v.* cut, harvest (rice, wheat). *Vn:* tontʃí; *IPl:* tʃwáàn; *Vn2:* tawtə.
     taw vì judge, pass a sentence. *v.i.* sour. *Vn:* tawnì.
tii *v.* swell. *Vn:* tintʃí.
tìin *n.* termite. *Pl:* tìinsə.
tjaa₁ *v.* drink. *Vn:* tʃantʃí; *IPl:* tʃáàn.
     tjaa tààbá; smoke (tobacco).
tjaa₂ *v.* hurry. *Vn:* tʃantʃí; *IPl:* tʃáàn.
- tjak** *v.* stab, prick. *Vn:* tʃàgì; *IPl:* tʃágən.
tjang *v.* shut, close. *Vn:* tʃàngì; *IPl:* tʃáàngən.
tjààr *n.* star. *Pl:* tʃà̀rsə.
tùù *n.* flesh; meat.
     tùù kè lópə; wild animal. *Plur:* t̀ù̀sə kè lópə.
tù̀un *n.* spider. *Pl:* t̀ù̀nsə.
tù̀unnə *n.* dream. *Pl:* t̀ù̀nsə.
turtə *n.* root. *Pl:* t̀ù̀rsə.
twoj *v.* scrape (clean). *Vn:* t̀wò̀nì; *IPl:* t̀ú̀gààngən.

t

- taa** v. lie down. *Vn: tààjì; IPl: tááŋkèn.*
taa v. unroll, flatten. *Vn: tantŋí; IPl: táàn.*
tààbá n. tobacco.
tàgààj n.col. twins.
tàgàrdà n. book.
tààgíjà n. cap.
taj v. come out, appear, sprout. *Vn: tantŋí; IPl: táàn.*
taajir v. suffer. *Vn: tààjìr.*
tààkààlmi n. shoe.
taakí n. dung.
taláka n. poor. *Pl: talakees.*
tàlótàló n. turkey.
tamba v. ask (a question). *Vn: tàmbà; IPl: támbàn.*
tán-tán id. straight on.
tààngèrmá n. mat. *Pl: tààngèrmès.*
tar₁ v. spin. *Vn: tantŋí; IPl: tárèn.*
tar₂ v. draw, pull out, remove. *Vn: tàrì; IPl: tárèn.*
tar noonó; milk.
tar dàl, dùgà; harvest groundnuts, cotton.
tàrkó n. trap.
tarná v. hobble. *Vn: tàrnà; IPl: tàrnàn.*
taŋ v. spread out, i.e. in the sun to dry. *Vn: tàŋ; IPl: táŋèn.*
taatsá v. filter. *Vn: tààtsà.*
tàttábàrà n. pigeon.
tàwsà n. hand, arm. *Pl: tààwsà.*
tàw-sórtó; handle of pot.
tàwsà-vùn; upper grinding stone.
tákrèk id. thick.
təm n. sheep. *Pl: tètəmsə.*
təm kə məŋi; ewe.
tolgá v. smooth. *Vn: tòlgi.*
tsal v. break (i.e. a stick). *Vn: tsàli; IPl: tsálèn.*
tsàáj n. Nile monitor. *Pl: tsəŋàànsə.*
tsàáj adj. small, young.
tsáp n. cleanness.
tsare v. protect. *Vn: tsàrè; IPl: tsárèn.*
tsèltə n. seed. *Pl: tsèeltə.*
tsətsáp n. gazelle. *Pl: tsətsəpsə.*
tsiirá v. escape. *Vn: tsìrà; IPl: tsíràn.*
tu v. go up, mount, mate. *Vn: tuntŋí; IPl: túùn.*
tuu v. weave, plait hair. *Vn: tuntŋí; IPl: túùn.*
tùù n. belly, pregnancy. *Pl: tùùsə.*
túpà n. fabric, cloth.
tùr n. husband. *Pl: tursə.*
tùr kə ɣán guúgé; son-in-law.
tuutá n. flag.

tʃ

- tʃaa** n. put, wear, plant. *Vn: tʃantŋí; IPl: tʃààn.*
tʃaa kótír; chase.
tʃaa tárkò; set a trap.
tʃabə n. *ficus thonningii.*
tʃam v. harvest (i.e. beans). *Vn: tʃààmì; Pl: tʃaam; IPl: tʃáámèn.*
tʃi v. eat. *Vn: tʃintŋí; IPl: tʃîn.*
tʃi tʃàm-tó n. play.
tʃigər v. become old. *Vn: tʃigèrì; IPl: tʃigèrèn.*
tʃiká v. fill. *Vn: tʃikà; IPl: tʃikàn.*
tʃintŋi n. right side.
tʃiŋ n. thigh. *Pl: tʃikèənsə.*
tʃir v. shine. *Vn: tʃiri; IPl: tʃírèn.*
tʃiir n. sky.
tʃiir prep. above.
tʃirkə n. witchcraft.
tʃóókàli n. spoon.
tʃulèəŋ n. parrot.

v

- vaa** v. burn, grill. *Vn: vantŋí; IPl: váàn.*
vaaj v. hot, difficult. *Vn2: vaŋkóni.*
var n. wound. *Pl: varsə.*
vár n. good.
vàr n. place. *Pl: vərəsə.*
vàr-səni; seat.
vàr kə sənè; saddle.
vàr kə tʃáá zà; water place.
vari salaw-salaw n. dawn.
vàŋi n. father. *Pl: kə vərəŋi.*
vaatə n. bellows. *Pl: vaatsə.*
və prep. on.
vər v. give. *Vn: vèrì; IPl: vərən.*
vər túù; give pregnancy.
vər jùisə; feed.
vərààn n. blood.
vèŋlɛŋ n. shin. *Pl: vɛŋljàəŋ(sə).*
vii v. loosen, divorce. *Vn: vintŋí; IPl: vîn.*
vii n. mouth, language. *Pl: viisə.*
vii kə láàr; river bank.
vì-fuŋ; opening of granary.
vì-kjân; forehead.

vì-ḡàám; door.
ḡaw vìì; judge, pass a sentence.
vìjàànsón *n.col.* slave.
vììñ *n.* compound. *Pl:* vììnsè.
vììñ kè gúpì; smithy.
vììñ kè jààḡí; nest.
vììñ kè lúúki; chief's family.
vììñ kè múmwât; ant hill.
vììñ kè ḡín; termite hill.
vììñ kè ḡúùn; cobweb.
vìní *n.* ghost. *Pl:* vììnsè.
vìis *n.* bad, ugly.
vollè *n.* riding-whip. *Pl:* volleegsə.
von *n.* rain.
vopkúúrúḡ *n.* black kite.

voḡ *v.* wash, bathe. *Vn:* vòḡì; *IPl:* vóḡən.
vot *v.* drop. *Vn:* vòḡí; *IPl:* vótən.
votsə *n.* broom. *Pl:* vwaatsə.
vudí *v.* blow (wind). *Vn:* vùḡí.
vùkàl *n.* heart. *Pl:* vùkàlsə.
vul *n.* ground.
vùn *n.* grinding stone. *Pl:* vùnsə.
vur *v.* mix. *Vn:* vùrì; *IPl:* vùrən.
vùrì *n.* monkey. *Pl:* vùròḡ.
vùrún *n.* knee. *Pl:* vùrùnsə.
vùrùḡsə *n.col.* mosquito.
vutə *v.* arrive. *Vn:* vùḡí; *IPl:* vútən.
vwaali *n.* dumb and deaf. *Pl:* vwaàlḡí.

W

waa *v.* untie. *Vn:* wànḡí; *IPl:* wààn.
wàḡdà *n.* sesame, beniseed.
waglaari *n.* chameleon.
waldə *n.* leaves; woman's traditional dress. *Pl:* wàlḡèès.
waali *n.* coco-yam.
wàmḡḡ *n.* shoulder. *Pl:* wààmḡḡ.
wàndó *n.* trousers. *Pl:* wàndúnà.
wànèḡ *quest.* who?
wààr *n.* fetish, sacrifice, menstruation. *Pl:* wààrsə.
warzə *v.* weed. *Vn:* wàrḡí; *IPl:* wàrḡən.
wafə *v.* hate. *Vn:* wàḡè; *IPl:* wàḡən.
waf *v.* wash (i.e. clothes). *Vn:* wàḡí; *IPl:* wàḡən.
waafón *n.* rain season.
wat *v.t/i.* enter, hide. *Vn:* wàḡí; *IPl:* wàátən.
wàtkə *n.* intestine, guts.
wî *n.* fat.

wug *v.* peel. *Vn:* wùḡì; *IPl:* wùḡən.
wugə *v.* strip off (maize, beans). *Vn:* wùḡì; *IPl:* wùḡən.
wul₁ *v.* sharp. *Vn:* wùlì.
wul₂ *v.* say (the truth), tell (a story), explain. *Vn:* wùlì; *IPl:* wùlən.
wul vìì; speak, defend oneself.
wul wùlḡèén; greet.
wùm *n.* charcoal. *Pl:* wùmsə.
wùḡḡ kè lúúrdə lààt; tan-bark.
wùḡḡḡ *n.* charm, amulet, medicine, ordeal. *Pl:* wùḡèènsə.
wuri *n.* cowry.
wùs *n.* abscess. *Pl:* wùsèèk.
wutə *n.* fire.

Z

zaaba *v.* choose. *Vn:* zààbè; *IPl:* zàábàn.
zàḡámì *n.* datura.
zaakí *n.* lion. *Pl:* zaakúna.
zààm *n.* beans.
zàní *n.* loincloth, woman's clothes (gen.). *Pl:* zànnúwà.
zaar *n.* human being. *Pl:* zaarsə.
zaar kè dúùn; black man.
zaar kè fîl; white man.
zàré *n.* thread.
zàrtò *n.* saw. *Pl:* zàrtúnà.
zaw *n.* spear. *Pl:* zawaaksə.
zàwre *n.* entrance hut.
zázzabí *n.* fever, malaria.

zəm *v.* good, appropriate.
zínáárìḡà *n.* gold.
zóbbe *n.* ring. *Pl:* zóbbúnà.
zoḡḡ *v.* smell. *Vn:* zòḡnì; *Vn2:* zoḡni.
zòḡḡ *n.* smell.
zuu *v.* dig (i.e. a well), dig up (i.e. yam). *Vn:* zuntḡí; *IPl:* zúùn.
zûn *n.* grasshopper.
zùún *n.* rock dassie, hyrax.
zúnzùúr *n.col.* mason wasp.
zùḡ *n.* divinator, herbalist. *Pl:* zùḡèèn; zùḡḡsə.
zùùs *n.* debt. *Pl:* zùùsèès.

3

3aa v. pull, crawl. *Vn:* ƙantŋí; *IPl:* ƙáàn.
3à n. water.
3à fíítè; sunshine.
3à kè dùùm; honey.
3à kè máámà; milk.
3à kè múmwál; sperm.
3à kè wàldó; green.
3à kè wûs; pus.
3ààki n. donkey. *Pl:* ƙaakúna.
3àlèm n. tears.
3əl n. world.
3ìbèr n. worm. *Pl:* 3ìbèèr.
3ìbèr 3à; fish. *Pl:* 3ìbèèr kè 3á.

3ìg v. tame, teach. *Vn:* 3ìgì; *IPl:* 3ìgèn.
3ìgèr n.col. vagina.
3ìlééŋ n. black ant. *Pl:* 3ìlèéŋsó.
3ìmbàr n. ridge. *Pl:* 3ìmbàèrsà.
3ìní n. shrub producing red berries.
3ìŋkírmà n. eagle.
3ít v. show sth. *Vn:* 3ítŋí; *IPl:* 3ítèn.
3ìzìŋ n. owl. *Pl:* 3ìzìŋsà.
3ùúr n. horse. *Pl:* 3ùùrsà.
3ùúr kè mààn; stallion.
3ùúr kè mǎŋi; mare.
3ùúr kè fíítè; mantis.

ƙ

ƙaa v. sow (hungry rice). *Vn:* ƙantŋí; *IPl:* ƙáàn.
ƙábráŋ n. sling. *Pl:* ƙèbrààŋsó.
ƙábráŋ kè zúúŋsà; rainbow.
ƙaktó v. tear. *Vn:* ƙàkŋí; *IPl:* ƙáktèn.
ƙàám v. doorway. *Pl:* ƙààmsà.
ƙaŋ n. branch. *Pl:* ƙaŋsà.
ƙar prep. across. *Vn:* ƙàri.
ƙaar v. chop wood. *Vn:* ƙààri; *IPl:* ƙáárèn.
ƙàr kjàn n. facial marking.
ƙàŋŋi n. squirrel. *Pl:* ƙətaaj.
ƙəbm n. guinea-fowl. *Pl:* ƙəbèèn.
ƙək v. breathe. *Vn:* ƙəgì; *IPl:* ƙəgèn.
ƙəmtó v. fear. *Vn:* ƙəmtŋí; *IPl:* ƙəmtèn.
ƙərgó v. squeeze, wring out. *Vn:* ƙərgì; *IPl:* ƙərgèn.

ƙərgèet v. snore. *Vn:* ƙərgèti; *IPl:* ƙərgèètèn.
ƙer v. cease. *Vn:* ƙèri; *IPl:* ƙèrèn.
ƙeer v. stand, stop. *Vn:* ƙèèri; *Vn2:* ƙèèrke; *IPl:* ƙéèrèn.
ƙi n. middle, trunk of tree.
ƙi fíítè; noon.
ƙii n. body.
ii ƙii; become fat.
ƙjera n. bone. *Pl:* ƙiraaj.
ƙuu v. suck. *Vn:* ƙuntŋí; *IPl:* ƙúùn.
ƙuugí v. keep quiet. *Vn:* ƙuntŋí; *IPl:* ƙúùn.
ƙwààbm n. marrow. *Pl:* ƙwààpsà.
ƙwààbm kè gààm; brain.

English - Gùs wordlist

a

above	<i>prep.</i> ʃíír.	ant hill	— vùn kè múmwât, <i>see:</i> vùn.
abscess	<i>n.</i> wùs.	antelope	<i>n.</i> kidú.
abuse	<i>v.</i> jagə.	anus	<i>n.</i> miis jús.
<i>acacia albida</i>	<i>n.</i> jìbgə kè fîl, <i>see:</i> jìbgə.	anvil	<i>n.</i> nààsé gùpì, <i>see:</i> nààʃi.
<i>acacia nilotica</i>	<i>n.</i> gimbùrwá.	appear	<i>v.</i> taj.
accuse	<i>v.</i> jiir.	appropriate	<i>v.</i> zəm.
<i>acha</i>	<i>n.</i> foodə.	argue	<i>v.</i> muusa.
across	<i>prep.</i> ʒar.	armpit	<i>n.</i> moŋ.
adder	<i>n.</i> lar-mini.	arrive	<i>v.</i> vutá.
adze	<i>n.</i> ʃàbdə.	arrow	<i>n.</i> mbàrà (1).
agama lizard	<i>n.</i> làtá.	ash	<i>n.</i> gjàmtə.
agree	<i>v.</i> mbəʒ.	ask (a question)	<i>v.</i> tamba.
all	<i>adv.</i> mús.	at	<i>prep.</i> a; <i>prep.</i> gja; <i>prep.</i> kaa.
allow	<i>v.</i> mbəʒ.	aunt	<i>n.</i> ŋa-nááʃi-vaʃi; <i>n.</i> ŋáŋ-góggó.
alone	<i>adv.</i> nás.	avoid	<i>v.</i> ŋii.
amulet	<i>n.</i> wùŋgə.	awnings	<i>n.</i> dàrón.
animal	— ʃùù kè ləpə, <i>see:</i> ʃùù; <i>n.</i> ŋgəzən.	axe, fighting axe	<i>n.</i> ròm.
anklet	<i>n.</i> ŋgər-sáàn.		
answer	<i>v.</i> ŋgigə.		
ant	<i>n.</i> ʒiləéŋ.		
ant gen.	<i>n.</i> múmwât.		

b

baboon	<i>n.</i> fwaŋ.	beg for	<i>v.</i> fwaal.
baby	<i>n.</i> ŋáŋ-zilí.	begin	<i>v.</i> ʃjaŋg.
bachelor	<i>n.</i> gùùrì.	behind	— kaa káàr, <i>see:</i> kaa.
back	<i>n.</i> kààr.	bellows	<i>n.</i> vaatə.
bad	<i>n.</i> vìis.	belly	<i>n.</i> tùù.
bag	<i>n.</i> ʒàkà.	belt	<i>n.</i> ŋgər-kə-nát-miis.
banana	<i>n.</i> àjàbà.	bend	<i>v t/i.</i> gwar.
bank (river -)	— vù kè láàr, <i>see:</i> vù.	beniseed	<i>n.</i> wàgdà.
baobab tree	<i>n.</i> duful.	big, large	<i>adj.</i> nùúŋ.
bark	<i>n.</i> kàbò.	bilharziosis	— ʃìzà kè vərəààn, <i>see:</i> ʃìzà.
barter	<i>v.</i> ŋgəs.	bird	<i>n.</i> jààʒí.
basket	<i>n.</i> bùŋgál.	bite	<i>v.</i> kəp (2); <i>v.</i> mboj; <i>v.</i> nas.
bat	<i>n.</i> ŋgíŋgútsə.	bitter	<i>v.</i> ʒas.
beans	<i>n.</i> zààm.	black	<i>adj.</i> dúùn.
beard	— mbəʒèèn kè ŋgìbtá, <i>see:</i> mbəʒèèn.	black spitting snake sp.	<i>n.</i> ʃìʃi.
beat	<i>v.</i> duu; <i>v.</i> lii (1).	blacken	<i>v.</i> giir.
bed	<i>n.</i> godo.	blacksmith	— mur gúpi, <i>see:</i> mur.
bed-bug	<i>n.</i> ful.	blanket	<i>n.</i> ŋgər-fóŋtə.
bee	<i>n.</i> duum.	blind	<i>n.</i> duuní.
bee wax	<i>n.</i> kààkí kè dùùm.	blood	<i>n.</i> vərəààn.
bee-hive	— sòrtə kè dùùm, <i>see:</i> sòrtə.	blow (wind)	<i>v.</i> vudí.
bee-keeper	— mur kè gáá duum, <i>see:</i> mur.	blow (with mouth)	<i>v.</i> fot.
beer	<i>n.</i> dūùgə.		

blue	<i>adj.</i> ǰúúdí.	bridge	<i>n.</i> gáda.
boat	<i>n.</i> ǰirgi.	bring	<i>v.</i> mandár.
body	<i>n.</i> ǰii.	broom	<i>n.</i> votsə.
boil up	<i>v.</i> dəkəl.	brother	<i>n.</i> ku-nááǰí.
bone	<i>n.</i> ǰjera.	brother-in-law	<i>n.</i> ku-nááǰí-gəǰi.
book	<i>n.</i> tàgárdà.	bubble	<i>v.</i> sor.
borrow	<i>v.</i> ará.	bucket	<i>n.</i> bòòkítì; <i>n.</i> gùùgá.
bottle	<i>n.</i> kwalba.	build	<i>v.</i> ǰiín.
bottle gourd	<i>n.</i> kal.	bull	— rùndúǰ kə mààn , <i>see:</i> rùndúǰ.
bow	<i>n.</i> bàkà.	bullet	— dààm kə mbòntǰí , <i>see:</i> dààm.
bow down	<i>v.</i> luur.	bullrush millet	<i>n.</i> geero.
bracelet	<i>n.</i> ǰgə̀r-kə-táwsə.	bundle (corn, wood)	<i>n.</i> gaam (2).
brain	— ǰwààbm kə gààm , <i>see:</i> ǰwààbm.	burn	<i>v.</i> vaa.
branch	<i>n.</i> ǰaǰ; <i>v.</i> gəl.	bury	— guuj , <i>see:</i> guu.
break	<i>v.</i> pas; <i>v.</i> tsal.	bush	<i>n.</i> ləpə; <i>n.</i> ndər.
breast (female)	<i>n.</i> mààmà.	bush cow	— rùndúǰ kə ləpə , <i>see:</i> rùndúǰ.
breathe	<i>v.</i> ǰək.	butcher	— mur táw fùù , <i>see:</i> mur.
brew	— sii dūùgə̀ , <i>see:</i> sii.	butter	<i>n.</i> miiir pələáànì.
brick	<i>n.</i> bùlók.	butterfly	<i>n.</i> pùǰ-tàgárdà.
bride	— gət mbúrǰí , <i>see:</i> gədə̀.	buy	<i>v.</i> ǰgəs.
bridegroom	<i>n.</i> áǰgə̀.		

C

calabash	<i>n.</i> kwatə.	chew	<i>v.</i> naas.
calf	<i>n.</i> kàrsànà.	chick	<i>n.</i> ǰáǰ-kwaar.
call	<i>v.</i> ǰin.	chicken pox	<i>n.</i> làndə̀zùùr.
camel	<i>n.</i> ràakumi.	chief	<i>n.</i> lùùk; <i>n.</i> suǰ.
cap	<i>n.</i> tààǰǰà.	chieftainship	<i>n.</i> lùntə̀.
car	<i>n.</i> móótà.	child	<i>n.</i> ǰááǰ.
carpentry	<i>v.</i> sassaká; <i>v.</i> ǰat.	childhood	<i>n.</i> miiirə̀ntə̀.
carry	<i>v.</i> ǰag.	chin	<i>n.</i> ǰǰibtə̀.
cassava	<i>n.</i> ròògòóǰgè.	choose	<i>v.</i> zaaba.
castrated ram	<i>n.</i> dáke kə káro.	chop (a tree down)	<i>v.</i> jaatsə̀ (1).
cat	<i>n.</i> ǰaa-mús.	chop wood	<i>v.</i> ǰaar.
catapult	<i>n.</i> róóba kə mbwáá jààǰí.	circumcision	<i>n.</i> sə̀rtə̀.
catch	<i>v.</i> ǰgap (1).	clan	<i>n.</i> dáǰǰi.
catch up with	<i>v.</i> mbii.	claw; nail	<i>n.</i> mbiis.
caterpillar	<i>n.</i> kùkùn.	clay	<i>n.</i> gùrgə̀.
catfish	<i>n.</i> kəkàǰkí.	clay-pit	— fùù-gùrgə̀ , <i>see:</i> fùù.
cattle	<i>n.</i> rùndúǰ.	cleanness	<i>n.</i> tsáp.
cave	<i>n.</i> làbm.	cleverness	<i>v.</i> ndər.
cease	<i>v.</i> ǰer.	clitoris	<i>n.</i> mbǰeǰi.
celebration	<i>n.</i> bòmtə̀.	clothes	— nùisə̀ kə ǰfantǰí , <i>see:</i> nùisə̀; <i>n.</i> waldə̀ (2).
celibacy	<i>n.</i> gùùrtə̀.	cloud	<i>n.</i> fùùún.
centipede	<i>n.</i> kàt-bóǰ.	club	<i>n.</i> ǰgol.
chain	<i>n.</i> sárká.	cobweb	— viiin kə fùùún , <i>see:</i> viiin.
chameleon	<i>n.</i> waglaari.	cock	<i>n.</i> gùùn.
change	<i>v.</i> ǰǰ.	coco-yam	<i>n.</i> kàmú; <i>n.</i> waali.
charcoal	<i>n.</i> wùm.	cola nut	<i>n.</i> góórò.
charm	<i>n.</i> wùǰgə̀.	cold	<i>v.</i> 'ǰaǰ.
chase	— ǰaa kə́fír , <i>see:</i> ǰaa.	collect	<i>v.</i> mbaatsə̀ (1).
cheek	<i>n.</i> gə̀ǰ.		
chest	<i>n.</i> gə̀ə̀rə̀.		

colour	<i>n.</i> lánwì.
combine	<i>v.</i> mbatsó.
come	<i>v.</i> man.
come back	<i>v.i.</i> min.
come out	<i>v.</i> taj.
compound	<i>n.</i> vìin.
cook	<i>v.</i> sii (1).
cooking pot	<i>n.</i> sòrtá.
copulate	<i>v.</i> ndɔwaa.
corn gen.	<i>n.</i> jààw (1).
corpse	<i>n.</i> lààbì.
correct	<i>n.</i> ngjéé.
cotton	<i>n.</i> dùgà.
cough	<i>v.</i> jaatkát.
council	<i>n.</i> paadá.
count	<i>v.</i> kwan.
courage	<i>n.</i> dās vùkàl, <i>see:</i> dās.
court	<i>n.</i> paadá.

cover (a pot)	<i>v.</i> foŋ.
cow gen.	<i>n.</i> rùndúŋ.
co-wife	<i>n.</i> jàrsè gèdɔ̀.
cowry	<i>n.</i> wuri.
crab	<i>n.</i> kàáŋ.
crawl	<i>v.</i> ɔaa (2).
crested crane	<i>n.</i> gáwrakí.
crocodile	<i>n.</i> kàrèn.
crooked	<i>v t/i.</i> gwar.
cross	<i>v.</i> keetaré.
crow	<i>n.</i> kàáŋ.
cry	<i>v.</i> riin.
cup	<i>n.</i> kóópì.
curse	— gəm vìi, <i>see:</i> gəm.
cut	<i>v.</i> kəp (1); <i>v.t.</i> ɬaw (1).

d

dance	<i>n.</i> sèr; <i>v.</i> daksó.
dassie	<i>n.</i> zùún.
date palm	<i>n.</i> dàbífìndò.
datura	<i>n.</i> zàgámì.
daughter	<i>n.</i> ɲáŋ.
daughter in law	— gèt kúnì gùùge, <i>see:</i> gèdè.
dawn	<i>n.</i> vari ɟalaw-ɟalaw.
deaf	<i>n.</i> kurúŋ.
debt	<i>n.</i> zùùs.
deceive	<i>v.</i> ngap (1).
decrease	<i>v.</i> ragé.
deep	<i>v.</i> surgó.
defecate	<i>v.</i> jiid' jùs.
defend oneself	— wul vìi, <i>see:</i> wul ₂ .
desert date tree	<i>n.</i> ádúwa.
destroy	<i>v.</i> laɲzó.
dew	<i>n.</i> ɟífir.
die	<i>v.</i> məs.
difficult	<i>v.</i> vaaj, <i>see:</i> vaa.
dig	<i>v.</i> kaptá; <i>v.</i> zuu.
dirt, filth	<i>n.</i> ɟɛɲə.
dirty	<i>v.</i> giir.
disease	<i>n.</i> mɪfi.
dish	<i>n.</i> kwáánò.
disperse (intr.)	<i>v.</i> laktsó.
divide	<i>v.</i> biljeen.
divinator	<i>n.</i> zùŋ.
diving	<i>n.</i> bìlúú.
divorce	<i>v.</i> vii (2).
do	<i>v.</i> ii.
dog	<i>n.</i> kàráŋ.

domestic animal	— ngəzən kè vîn, <i>see:</i> ngəzən.
donkey	<i>n.</i> zààki.
door	— vi-ɟàám, <i>see:</i> vìi.
doorway	<i>v.</i> ɟàám.
doubt	<i>n.</i> ɟákka.
dove	<i>n.</i> kubûr.
dowry	<i>n.</i> duukíja.
draw	<i>v.</i> tar ₂ (1).
dream	<i>n.</i> ɬùnnnó.
drink	<i>v.</i> ɬjaa ₁ .
drive away	<i>v.</i> jaa.
drop	<i>v.</i> vot.
drum	<i>n.</i> gàŋgà; <i>n.</i> kòòsò.
drummer	<i>n.</i> makádí.
drumstick	<i>n.</i> gula.
drunk	<i>adj.</i> ɟɛɲè.
drunkenness	<i>n.col.</i> duntə (2).
dry	<i>v.</i> taɬ.
dry season	<i>n.</i> gístó.
dry up	<i>v.i.</i> kuŋgó.
duck	<i>n.</i> àgwààgwa.
dumb and deaf	<i>n.</i> vwaali.
dum-palm	<i>n.</i> gòòrúbà.
dung	<i>n.</i> taakí.
dung beetle	<i>n.</i> dəkəl-jíífi.
dusk	<i>n.</i> ndàà fíítè.
dwell	<i>v.</i> sən.
dye	<i>v.</i> sii (2).
dye-pit	— ɟùù kè ríínì, <i>see:</i> ɟùù.
dysentery	<i>n.</i> mbontə.

e

eagle	<i>n.</i> zĩkĩrmà.	embroider	<i>n.</i> daacɕija.
ear	<i>n.</i> kàm.	end	<i>n.</i> b̀ani.
earring	<i>n.</i> ng̀ar-kàm.	enemy	— mur k̀è gáábà, <i>see:</i> mur.
eat	<i>v.</i> ɕĩ.	enter	<i>v./i.</i> wat (1).
ebony	<i>n.</i> giil.	entrance hut	<i>n.</i> závre.
egg	<i>n.</i> mb̀òd̀.	equalize	<i>v.</i> dor.
egg-plant	<i>n.</i> kannə.	escape	<i>v.</i> tsiirá.
eight	<i>num.</i> usòòpsə.	escort	<i>v.</i> gəm (2).
eighteen	<i>num.</i> kwad̀ól-us-wòpsə; <i>num.</i> kwad̀ól-wòpsə.	evening	<i>n.</i> s̀an g̀eén.
eighty	<i>num.</i> ɕir-us-wòpsə.	ewe	— t̀əm k̀è m̀èɕì, <i>see:</i> t̀əm.
elbow	<i>n.</i> ngwaɕ.	examine	<i>v.</i> ngaal.
elder brother	— mur k̀è nuupí, <i>see:</i> mur.	exceed	<i>v.</i> mop.
elder sister	<i>n.</i> ng̀aḡ-nááɕí.	excreta	<i>n.</i> j̀is.
eleven	<i>num.</i> kwad̀ól-ná'aḡ.	extinguish (fire)	<i>v.</i> mb̀ətsá.
ember	<i>n.</i> g̀jãmt̀ə.	eye	<i>n.</i> j̀ir.

f

fabric, cloth	<i>n.</i> túpà.	find	<i>v.</i> taatsá.
face	<i>n.</i> k̀jàn.	finger	<i>v.</i> kwam.
facial marking	<i>n.</i> ɕ̀ar k̀jàn.	finger millet	<i>n.</i> ng̀aḡ-tàws̀.
falcon	— j̀ààɕí k̀è b̀akwáàr, <i>see:</i> j̀ààɕí.	finish	<i>v.</i> ɕan.
fall	<i>v.</i> ndaaj (1).	fire	<i>n.</i> wutə.
fallow land	<i>n.</i> mòkɕĩ.	fire-place	<i>n.</i> lək̀dəḡ.
family	<i>n.</i> min víni gígé.	fish	— z̀ìb̀ər z̀à, <i>see:</i> z̀ìb̀ər.
fan	<i>v.</i> pipiitá.	fisherman	— mur ng̀ááb z̀ìb̀ər z̀à, <i>see:</i> mur.
far	<i>v.</i> mb̀əg̀.	fishing hook	<i>n.</i> k̀ùùg̀ija.
farm	<i>n.</i> l̀əp̀ə; <i>v.</i> kaptá.	fishing net	<i>n.</i> ràáḡ.
farmer	— mur g̀úú k̀inǹə, <i>see:</i> mur.	fist	<i>n.</i> g̀ùd̀ùl-táws̀.
fat	— ii ɕ̀ii, <i>see:</i> ɕ̀ii; <i>n.</i> w̃i.	five	<i>num.</i> nantam.
father	<i>n.</i> v̀aɕi.	five hundred	<i>num.</i> labi-naantam.
fear	<i>v.</i> ɕ̀əmt̀.	flag	<i>n.</i> tuutá.
feather	<i>n.col.</i> mb̀əɕ̀eèn.	flail	— mb̀ùùts k̀è d̀úú j̀áàw, <i>see:</i> mb̀ùùts.
feed	— v̀ər ǹiisá, <i>see:</i> v̀ər.	flame	— ǹəs̀ón k̀è wutə, <i>see:</i> ǹəs̀ón.
feel	<i>v.</i> kaam.	flatten	<i>v.</i> taa.
female	<i>adj.</i> m̀əɕ̀ì; <i>n.</i> g̀əd̀ə (2).	flea	— s̀əs̀ər kwáársə, <i>see:</i> s̀əs̀ər.
fence	<i>n.</i> d̀àmp̀ani; <i>n.</i> ɕ̀iḡge.	flesh	<i>n.</i> ɕ̀ùù.
fetish	<i>n.</i> ẁààr (1).	flour	<i>n.</i> j̀àbt̀.
fever	<i>n.</i> z̀ázzabí.	flow	<i>v.</i> k̀ətír.
few, little	<i>adv.</i> ǹɕ̀áw.	flower	<i>n.</i> p̀ùre.
<i>ficus gnaphalocarpa</i>	<i>n.</i> gwáámú.	fly	<i>n.col.</i> r̀ìd̀ìn.
<i>ficus thonningii</i>	<i>n.</i> ɕ̀abə.	fly away	<i>v.</i> sor.
fifteen	<i>num.</i> kwad̀ól-naantam.	foam	<i>n.</i> kumpa.
fifty	<i>num.</i> ɕ̀ir-naantam.	fold	<i>v.</i> limtsá.
fight	— ii ǹɕ̀ál, <i>see:</i> ii; <i>n.</i> ǹɕ̀àl.	follow	<i>v.</i> rop.
fill	<i>v.</i> ɕ̀iká.	food	— ǹiisə k̀è ɕ̀iḡɕí, <i>see:</i> ǹiisə.
filter	<i>n.</i> ng̀ər-k̀è-táátsà;	foot	<i>n.</i> s̀ààn.
		footprint	— d̀àb̀ì k̀è s̀áán, <i>see:</i> s̀ààn.
		forehead	— v̀ì-k̀jàn, <i>see:</i> v̀ì.
		forge	<i>v.</i> gup.
		forget	<i>vx.</i> mal.

formerly	<i>adv.</i> aani.
forty	<i>num.</i> ñir-wopsə.
four	<i>num.</i> wopsə.
fowl gen.	<i>n.</i> kwaar.
francolin	<i>n.</i> ñgwàràŋ.
freeze	<i>n.</i> ñindó.
friend	<i>n.</i> jèrkə.

frog	<i>n.</i> bòbí.
fruit	<i>n.</i> ñaa-jaantsón.
fruit-bat	<i>n.</i> ñgúŋgiêrmà.
fry	<i>v.</i> soojá.
full	<i>v.</i> jŋ.
funeral	<i>n.</i> sadáka.

g

galloping	<i>n.</i> sùkúwa.
garden	<i>n.</i> làmbu.
gather	<i>v.</i> mbaatsó (1).
gazelle	<i>n.</i> tsətsəp.
gecko	<i>n.</i> kàr kə tsák.
get down	<i>v.</i> suj.
get lost	<i>v.t/i.</i> mal.
ghost	<i>n.</i> vini.
giraffe	— rààkumi kə ndór, <i>see:</i> rààkumi.
girl	<i>n.</i> ñáŋ.
give	<i>v.</i> vər.
give back	<i>v.</i> mindər.
give birth, deliver	— sii ðùùgə (3), <i>see:</i> sii.
glue	<i>v.</i> mbatsó.
go	<i>v.</i> laktsó.
go up, mount	<i>v.</i> tu (1).
goat	<i>n.</i> maadó.
god	<i>n.</i> fiit (2).
gold	<i>n.</i> zínáarìjə.
good	<i>n.</i> vár; <i>v.</i> zəm.
gown	— kùkín kə núúŋ, <i>see:</i> kùkín.
granary	<i>n.</i> fuŋ.
grandchildren	<i>n.</i> ðjíka.
grandfather	<i>n.</i> ðjigə (1).

grandmother	<i>n.</i> kààfi.
grass	<i>n.</i> gidə. <i>n.</i> ráfi.
grass hut	<i>n.</i> ðáàvúr.
grasshopper	<i>n.</i> zún.
grave	<i>n.</i> biŋu.
green	— zà kə waldó, <i>see:</i> zà.
greet	— wul wùljèén, <i>see:</i> wul ₂ .
grill	<i>v.</i> vaa.
grind	<i>v.</i> nəg.
grinding stone	— tàwsə-vùn, <i>see:</i> tàwsə; <i>n.</i> vùn.
ground	<i>n.</i> vul.
groundnut	<i>n.</i> dàl.
grow	<i>v.</i> luu.
guest	<i>n.</i> sumbur.
guinea-fowl	<i>n.</i> ðəbm.
guitar made of reed	<i>n.</i> kìndó.
guitar (metal)	<i>n.</i> mòòlò.
gum tree sp.	<i>n.</i> fòktsə.
gun	<i>n.</i> pjúù.
gunpowder	— gjàm̀tə kə pjúù, <i>see:</i> gjàm̀tə.
Gùùs	<i>n.</i> gùùs.

h

habit	<i>v.</i> saaba.
hair	<i>n.col.</i> mbə̀k̀èèn.
hammer	<i>n.</i> gùdúmà.
hand, arm	<i>n.</i> tàwsə.
handle	<i>n.</i> kibdó.
handle of pot	— tàw-sórtó, <i>see:</i> tàwsə.
hang	<i>v.t/i.</i> raatá.
hard	<i>v.</i> laktó.
harmattan	<i>n.</i> b̀ùún.
harness	<i>n.</i> ǹisə kə z̀ùúr, <i>see:</i> ǹisə.
harvest	— tar dàl, dùgà, <i>see:</i> tar ₂ ; <i>v.</i> jaatsó (2); <i>v.</i> ðjam; <i>v.t.</i> ðaw (2).
hat	<i>n.</i> màlàpá.
hate	<i>v.</i> wə̀fə.
hawk	— jàà̀k̀jì kə b̀ákwaàr, <i>see:</i> jàà̀k̀jì.
he	<i>pro.</i> ðjááni.

head	<i>n.</i> gaam (1).
headpad	<i>n.</i> h̀itsón.
heal	<i>n.</i> 'jám.
heap	<i>n.</i> mbà̀t̀fi.
hear	<i>v.</i> kaam.
heart	<i>n.</i> v̀ùkàl.
heavy	<i>v.</i> lap.
hedgehog	<i>n.</i> dà̀mzà̀rì.
heel	<i>n.</i> d̀ərsà̀n.
he-goat	<i>n.</i> ñgõŋ.
help	<i>v.</i> som.
herbalist	<i>n.</i> z̀ùŋ.
here	<i>adv.</i> aní.
hiccup	<i>n.</i> g̀ə̀ð̀ə̀nkə.
hide	<i>v.t/i.</i> wat (2).
high	<i>v.</i> luu.
hippopotamus	— kà̀ràŋ kə z̀á, <i>see:</i> kà̀ràŋ.
hit	<i>v.</i> lii (1).

hobble	v. tarná.
hoe	n. ɕùr; n. kwàkà.
hold	v. ngap (1).
hold down	v. ngap (2).
hole	n. ʃù.
hollow	id. bórɛŋteŋ.
hollow out	v. kər.
honey	— zà kə dùùm, see: zà.
horn	n. nɕaŋgam; n.col. ringèètè.
hornbill (ground -)	n. burtu.
horse	n. zùúr.
horse rider	— mur (kə) zùúr, see: mur.
hot	v. vaaj, see: vaa.

human being	n. zaar.
hundred	num. labi.
hunger	n. kùsùn.
hungry rice	n. foodə.
hunt	n. bàgo; n. dəntə; v. kom.
hunter	— mur dəntə, see: mur.
hurry	v. ɕjaa₂.
husband	n. tùr.
hut	n. kwàdà.
hyena	n. ɲaa-kuura.
hyrax	n. zùún.

i

I	pro. ɲááni.
iguana	n. dəgər.
in, at	prep. gja.
in front	adv. kən nee.
increase	v. kaará.
indigo	n. báábá.
in-laws	n. ɕigè (2).
insane	adj. murʃi.
insect	n. ɲaa-méeráájì.

inside	— a vərì, see: gja.
intestines, guts	n. wàtká.
into	prep. kap.
iron	n. dààm.
itch	v. kəbiitə.
itili	n. baatsə.
ivory	— ʃàn kə gíwà, see: ʃàn.

j

jackal	— kàráŋ kə ləpə, see: kàráŋ.
jaw	n. gəŋ.
jealousy	n. kàʃi.
journey	n. dəntə.
judge	— ɕaw vù, see: ɕaw.

jujube tree	n. kàtvùúŋ.
jump	v. ləp₁.
jumper	n. ɕámpà.

k

kapok	— dùgà kə mbóràán, see: dùgà.
kid	n. ɲáŋ-maadə.
kidney	n. kwààdà.
kill	v. ɕuu.
kiln	n. gùdún.
kitchen	n. balkam.
kite (black -)	n. vopkúrúŋ.

knead	v. kaas.
knee	n. vùrún.
kneel down	v. suj.
knife	n. subuur.
know	v. nəmsə.
kunu	n. bur.

l

lake	n. dəm.
lame	n. limbjaari.
lamp	n. fitilà.
land	v. suj.
language	n. vù.
large termite	n. ɕùn.

last year	adv. gusní.
laugh	v. gimááɕ; v. gjamɕə.
lazy	adj. jààdə.
leak, drip	v. ɕjaak.
learn	v. koojá.

leather	<i>n.</i> lààtè (1).
leatherworker	<i>n.</i> bàdúnkù.
leave	<i>v.</i> sor.
leaves	<i>n.</i> waldó (1).
left side	<i>n.</i> naabi.
leg	<i>n.</i> sààn.
lemon	<i>n.</i> lèémú kè fàwnì.
lend	<i>v.</i> ará.
leopard	<i>n.</i> kwààk.
let ferment	<i>v.</i> gaa dúúgǎn sor, <i>see:</i> gaa.
liar	— mur rák vìì, <i>see:</i> mur.
lick	<i>v.</i> batə.
lid	<i>n.</i> gít-fuŋ. <i>n.</i> ŋgèr-fóŋ-kwatə.
lie	<i>v.</i> rak vìì.
lie down	<i>v.</i> taa.
life	<i>n.</i> sùkòòjì.
lift	<i>v.</i> daga.
light	— lap a'àng, <i>see:</i> lap.
lightning	<i>n.</i> kəlídí.
like	<i>v.</i> mbəɟ.
limp	<i>v.</i> djaa.

lion	<i>n.</i> zaakí.
lip	<i>n.</i> kààr kè víí.
live	<i>v.</i> buur.
liver	<i>n.</i> hàntá.
lizard	<i>n.</i> ɓǎyŋ.
load	<i>n.</i> nùisə.
locust	<i>n.</i> zûn.
locust-bean tree	<i>n.</i> ɓətkə.
loincloth	<i>n.</i> lààtè (2); <i>n.</i> zàní.
loincloth, woman's clothes (gen.)	<i>n.</i> zàní.
long	<i>adj.</i> mbəgni.
look at	<i>v.</i> ŋgal.
look for	<i>v.</i> kwam.
look like	— tar dàl, dùgà (2), <i>see:</i> tar ₂ .
loosen	<i>v.</i> vìì (1).
lorry	— móótà kè nùúŋ, <i>see:</i> móótà.
lose sth.	<i>v./i.</i> mal.
louse	<i>n.</i> səsər.
love	<i>v.</i> mbəɟ.
lungs	<i>n.</i> hùùhúú.

m

machete	<i>n.</i> àddà.	millet	<i>n.</i> noonó.
mahogany	<i>n.</i> ràŋkə.		<i>n.</i> jààw (2);
maid	<i>n.</i> ŋáŋ-məɟì.		<i>n.</i> làŋ.
maize	<i>n.</i> bōrāŋ.	millet sp.	<i>n.</i> ɓetər.
malaria	<i>n.</i> zázzabí.	minstrel	— mur lí mòòlò, <i>see:</i> mur.
male	<i>adj.</i> maan.	mirror	<i>n.</i> maduubi.
man	<i>n.</i> maan.	mix	<i>v.</i> vur.
mango	<i>n.</i> máŋgoro.	molar	<i>n.</i> ŋgàràŋká.
mantis	— zùúr kè fíítə, <i>see:</i> zùúr.	money	<i>n.</i> dwààm.
many	<i>adv.</i> pál.	mongoose	<i>n.</i> ɟjɪbda.
mare	— zùúr kè məɟì, <i>see:</i> zùúr.	monkey	<i>n.</i> vùrì.
market	<i>n.</i> kaasuwa.	moon	<i>n.</i> ləbm.
marriage	<i>n.</i> awre.	moonshine	— ləbm kə fíl, <i>see:</i> ləbm.
marrow	<i>n.</i> ɟwààbm.	morning	<i>n.</i> ɓìtəntə.
mason wasp	<i>n.col.</i> zúnzùúr.	mortar	<i>n.</i> kunnó.
masquerade	<i>n.</i> mùntsá.	mosquito	<i>n.col.</i> vùrùŋsə.
mat	<i>n.</i> tààŋgərmá.	mother	<i>n.</i> nààjì.
mate	<i>v.</i> tu (2).	mother goat	<i>n.</i> nààsə maadə, <i>see:</i> nààjì.
measles	<i>n.</i> ɟàrtù.	mountain	<i>n.</i> ɗààj.
measure	<i>v.</i> ləp ₂ .	mouth	<i>n.</i> vìì.
meat	<i>n.</i> ɟùù.	move, stir (int.)	<i>n.</i> mootsá.
medicine	<i>n.</i> wùŋgə.	much	<i>adv.</i> pál.
meet	<i>v.</i> bom.	mucus	<i>n.</i> mbònnə.
melt	<i>v.</i> narké.	mudfish	<i>n.</i> kəkàŋkí.
menstruation	<i>n.</i> wààr (2).	mumps	<i>n.</i> gúmrèèkúm.
middle	— a ɟi kə, <i>see:</i> gja; <i>n.</i> ɟi (1).	murder	<i>n.col.</i> ɗuntə (1).
migrate	<i>v.</i> sor.	murderer	— mur ɗúú zaar, <i>see:</i> mur.
milk	— tar noonó, <i>see:</i> tar ₂ ; — zà kè máámà, <i>see:</i> zà;	mushroom	<i>n.</i> mbúj.
		musician	— mur lí gàngà, <i>see:</i> mur.

n

name	<i>n.</i> sùŋ.	next year	<i>adv.</i> maní.
nape of the neck	— kààr gwàgèl, <i>see:</i> kààr.	night	<i>n.</i> gùùvòòḍḍ.
narrow	<i>v.</i> lər.	Nile monitor	<i>n.</i> tsááŋ.
navel	<i>n.</i> mbùktá.	nine	<i>num.</i> naturòpsə.
near	<i>n.</i> piit.	nineteen	<i>num.</i> kwadál-natur-wòpsə.
neck	<i>n.</i> gwàgèl.	ninety	<i>num.</i> s̄ir-natur-wòpsə.
necklace	<i>n.</i> ŋgèr-gwàgèl.	noon	— ʒi fíitə, <i>see:</i> ʒi.
needle	<i>n.</i> àllúúrà.	nose	<i>n.</i> jùtsən.
nest	— vùin kə jààʒí, <i>see:</i> vùin.		
new	<i>adj.</i> mbúrní.		

o

oil	<i>n.</i> miir.	orange	<i>n.</i> lèemu.
oil-palm	<i>n.</i> kwáákwa.	ordeal	<i>n.</i> wùŋgè.
okra	<i>n.</i> kwààjí.	orphan	<i>n.</i> maráája.
old	<i>v.</i> guus (1); <i>v.</i> ʒigór.	ostrich	<i>n.</i> ʒimìnà.
on	<i>prep.</i> və.	other	<i>det.</i> gón.
one	<i>num.</i> láàŋ; <i>num.</i> nà'àŋ.	outside	<i>adv.</i> d̄in.
onion	<i>n.</i> àlbásà.	overpower	— muŋ ta vul, <i>see:</i> muŋ.
open	<i>v.</i> puŋ.	owl	<i>n.</i> ʒìʒiŋ.
opening of granary	— v̄i-fuŋ, <i>see:</i> v̄i.	owner	<i>n.</i> mur.

p

palm of hand	<i>n.</i> dàbál-tàwsè.	plum	<i>n.</i> kwaan.
palm oil	<i>n.</i> màndʒa.	poison	<i>n.</i> gúba.
palm tree	<i>n.</i> ḡigínjà.	poor	<i>n.</i> taláka.
panther	<i>n.</i> kwààk.	porcupine	<i>n.</i> ŋgùzùn.
parrot	<i>n.</i> ʒuléèŋ.	possess	<i>v.</i> jir.
papaw	<i>n.</i> kabûs.	possessor	<i>n.</i> mur.
pay	<i>v.</i> bijá.	pot	<i>n.</i> ləksə.
pebble	<i>n.</i> kwàránza.	pot for fetching water	<i>n.</i> mùj.
peel	<i>n.</i> kursə; <i>v.</i> wug.	pot gen.	<i>n.</i> sòrtə.
penis	<i>n.</i> mùmwál.	potash	<i>n.</i> pàrdá.
penis sheath	<i>n.</i> kòróórò.	potter	— mur ŋgín sòrtə, <i>see:</i> mur.
pepper	<i>n.</i> jááʒi.	pound	<i>v.</i> d̄uu.
pestle	<i>n.</i> r̄usun.	pour	<i>v.</i> ʒaa (1).
pick (banana, mango)	<i>v.</i> ŋgwaj.	pray god	<i>v.</i> faal.
pig	<i>n.</i> àládé.	pregnancy	— vər túù, <i>see:</i> vər; <i>n.</i> t̄ùù.
pigeon	<i>n.</i> kukûl; <i>n.</i> tàttábàrá.	press	<i>v.</i> ŋgap (2).
place	<i>n.</i> v̄ar.	prick	<i>v.</i> ʒjak.
plait hair	<i>v.</i> tuu.	priest	<i>n.</i> suŋwaari.
plant	<i>n.</i> ʒaa; <i>v.</i> j̄ingáán.	profit	<i>n.</i> káárì.
play	<i>n.</i> ʒi ʒàmṭá.	prostitute	<i>n.</i> kilááki.
plough	<i>v.</i> guu.	protect	<i>v.</i> tsare.
pluck out (leaves)	<i>v.</i> ŋgwaj.	puff-adder	<i>n.</i> lar-mini.
		pull	<i>v.</i> ʒaa (1).
		pull out	<i>v.</i> tar ₂ (1).

pull up	v. raa .
pumpkin	n. ḃòláj .
pus	— zà kè wûs , <i>see: zà</i> .
push	v. nduḃ .

put	n. ḃaa ; v. gaa .
python	n. kardaaḃ .

Q

queen bee	n. nààsó dùùm , <i>see: nààsí</i> .
quiet	v. ḃuugí .

quiver	n. bùtùúr .
--------	--------------------

R

rabbit	n. demi .
raffia-palm	n. ḃukoor .
rain	n. von .
rainbow	— ḃábránḃ kè zúúḃsè , <i>see: ḃábránḃ</i> .
ram	n. káro .
rat	n. kùsùn .
rattle	n. katḃáátḃa .
read	v. kwan .
reckon	v. mbaatsó (2).
red	adj. láj .
reed	n. kàzínḃééré .
refuse	v. ḃgüügá .
remain, become	v. dim .
remember	vx. man .
remove	v. tar ₂ (1).
repeat	— ii da , <i>see: ii</i> .
rest	v. puutḃe .
return	v.i. min .
ribs	n.col. miḃgiir .
rice	n. ḃinkààpá .
rich	— mur kè dwaàm , <i>see: mur</i> .
ridge	n. zìmbâr .
right	n. ḃgǐéé .
right side	n. ḃíntḃí .
ring	n. zóbbe .

ripe	p.p. lààrkónì , <i>see: laar</i> ; v. jaḃ ; v. laar .
ripen	v. giir ; v.i. kugǐó .
river	n. gùdúḃ ; n. lààr .
road	n. ḃənká .
robe	— kùkín kə núúḃ , <i>see: kùkín</i> .
roll	v. kirḃgél .
roof	— gaam víin , <i>see: gaam</i> ; n. booto .
room	n. kwàḃá .
root	n. ḃurtá .
rope (gen.)	n. ḃəskə .
rot	v. ras .
round	adj. gìḃḃgəl .
rub	v. kaatá .
rubbish heap	n. ḃǐḃḃǐ .
ruin	n. dùl-viin .
ruins	n. baḃḃo .
rule	n. iikú .
run	v. kəḃír .

S

sacrifice	n. wààr (1).
saddle	— vàr kè sònè , <i>see: vār</i> ; n. sərdí .
saliva	n. jàáj .
salt	n. mààs .
sand	n. kùḃtsə .
saw	n. zàrtò .
say	v. wul ₂ .
scar	n. dùdùr .
scatter	v. ḃaa (1).
scorpion	n. riindú .
scrape (clean)	v. ḃwoǐ .
scratch	v. jurwáák .
season	n. waatón .
seat	— vàr-sóni , <i>see: vār</i> .

see	v. ḃgal .
seed	n. tsəltə .
seize	v. kap .
sell	v. iip .
send (so do sth)	v. gəm (1).
separate	v. ḃəl .
servant	n. kùn viinì .
sesame	n. wàḃdà .
set a trap	— ḃaa tárkò , <i>see: ḃaa</i> .
set bones	— nat tsàli , <i>see: nat</i> .
seven	num. usu-mááj .
seventeen	num. kwadál-usu-mááj .
seventy	num. ḃir-usu-mááj .
sew	v. rip .
shade	n. gùùsón .

shake	v. səsər.	sneeze	v. ditsu.
shame	v. kobál.	snore	v. ʒərgeet.
share out	v. biljeen̄.	soil	n. jaafə.
sharp	v. wul ₁ .	some	det. gón.
	id. pjém-pjén̄.	son, boy	n. kùn.
sharpen, whet	v. liid (2).	song	n. sər.
shea-butter tree	n. ɲaa-kwáàrà.	son-in-law	— t̀ur k̀è ɲán gúúg̀é, see: t̀ur.
sheep	n. t̀əm.	soot	n. g̀èg̀ár.
shell	n. kursə.	sorcerer	— mur ʒirkə, see: mur.
shield	n. g̀àrkwà.	sorrel	n. rammá.
shin	n. v̀èɲl̀éɲ.	soup	n. m̀èʃeén.
shine	v. ʒjir.	sour	v.i. ʒaw v̀i, see: ʒaw.
shirt	n. k̀iikín.	sow	— àládé k̀è m̀èʒ̀i, see: àládé;
shoe	n. tààkààlmi.		v. jingáán;
shoot	v. mboj;		v. ʒaa (2).
	v. mbwaa.	speak	— wul v̀i, see: wul ₂ .
shoulder	n. wàmʒ̀è.	spear	n. zaw.
shout (= throw a cry)	v. muɲ g̀èg̀ààj̀i, see: muɲ.	spend a long time	v. ndaaj (2).
show sth.	v. ʒit.	sperm	— ʒà k̀è múmwál, see: ʒà.
shrew	n. ʒaaba.	spider	n. ʒ̀ùùn.
shrub producing red berries	n. ʒiní.	spin	v. tar ₁ .
shut, close	v. ʒjaɲɲ.	spinning stick	n. mazari.
sickle	n. làb̀ɔ̀ʒ̀i.	spirit	n. jatər.
silk cotton tree	n. mb̀èràán.	spit	— mbwaa jàáɲ, see: mbwaa.
silver	n. áz̀urpà.	spoon	n. ʒ̀óókàl̀i.
sing	— g̀əm s̀ər, see: g̀əm.	spread	v. taf.
singer	— mur g̀əm s̀ər, see: mur.	sprout	v. taj.
sister-in-law	n. ɲa-nááʒ̀i-g̀əɔ̀ʒ̀i.	squat	v. luur.
sit down	v. sən.	squeeze, wring out	v. ʒərgó.
six	num. lim.	squirrel	n. ʒ̀àʒ̀i.
sixteen	num. kwadól-lim.	stab	v. ʒjak.
sixty	num. fir-lim.	stalks	n. kàɲ.
skin	n. kuur;	stallion	— ʒ̀úúr k̀è mààn, see: ʒ̀úúr.
	n. lààt̀è (1);	stand	v. ʒeer.
	v. lut.	stand up	v. sor.
skink-lizard	n. b̀iʒwáála.	star	n. ʒjààr.
skull	n. kwat-gaam, see: kwatə.	stick	n. mb̀ùùts;
sky	n. ʒjir.		v. kapá.
slaughter	v.t. ʒaw (3).	sting	v. mbwaa.
slave	n.col. vj̀jàànsón.	sting, quill of insect	n. mb̀àrà (2).
slavery	n. bàwtà.	stirring stick	n. ʒidə.
sleep	v. ndəbáát.	stomach	n. k̀ùkúʒ.
sling	n. ʒábráɲ.	stone	n. d̀ààj.
slip	n. kwalili.	stop	v. ʒeer.
slippers	n. sílpàs.	stork	n. ʒààmú.
small	adj. tsàáɲ.	straight	n. sánta.
smash	v. pas.	straight on	id. táɲ-táɲ.
smell	n. zòɲt̀è;	straw	n. kàɲ.
	v. kaam;	strengthen	v. luurdó.
	v. zòɲt̀è.	strike fire	v. bəs.
smithy	— v̀iìn k̀è g̀úp̀i, see: v̀iìn.	strip off	v. wugó.
smoke	n. jukwááj.	strong	v. laktó.
smoke (tobacco)	— ʒjaa tààbá, see: ʒjaa ₁ .	struggle	n. nɔ̀ʒàl.
smooth	v. tolgó.	suck	v. ʒuu.
snail	n. nónáála.	sue	v. jjir.
snake	n. j̀iùʒ̀i.	suffer	v. taajir.
snap (a thread)	v. bafó.	sugar cane	— kàɲ ndzólmi, see: kàɲ;
snare	n. àʒ̀úúta.		n. ràké.

sun	<i>n.</i> fùt (1).	sweep	<i>v.</i> saad.
sunshine	— zà fùtò, <i>see:</i> zà.	sweet potato	<i>n.</i> laawur.
swallow	<i>v.</i> dətə.	swell	<i>v.</i> fii.
swarm of bees	— ká nààsə duum, <i>see:</i> duum.	swimming	<i>n.</i> bááma.
swear	<i>v.</i> fiir.	sword	<i>n.</i> àddà.
sweat	<i>n.</i> sùlwààŋ.		

t

tail	<i>n.</i> kiir.	tick	<i>n.</i> kàt-bòbóŋ.
take	<i>v.</i> ɓag; <i>v.</i> kap.	tie	<i>v.</i> nat; <i>v.pl.</i> naat.
tamarind	<i>n.</i> ɕùúŋ.	tin	<i>n.</i> kùzà.
tame	<i>v.</i> zīg.	tired	<i>v.</i> mbop.
tan	<i>v.</i> liit.	tobacco	<i>n.</i> tààbá.
tan-bark	— wùùŋ kə lúúrdə lààt, <i>see:</i> wùm.	today	<i>n.</i> jáágúni.
tanner	— mur líid lààt, <i>see:</i> mur.	tomato (bitter)	<i>n.</i> kan ndzəlíní, <i>see:</i> kannə.
teach	<i>v.</i> zīg.	tomorrow	<i>n.</i> àndó.
tear	<i>v.</i> ɕaktá.	tongs	<i>n.</i> awartaki.
tears	<i>n.</i> zàləm.	tongue	<i>n.</i> nəsón.
tell	<i>v.</i> wul ₂ .	tooth	<i>n.</i> ɕàn.
ten	<i>num.</i> kwatu.	tortoise	<i>n.</i> kùkùrbí.
termite	<i>n.</i> mbúmbùút.	totem	<i>n.</i> nam.
termite hill	— vùn kə ɕín, <i>see:</i> vùn.	touch	<i>v.</i> dəp.
testicle	<i>n.</i> kwààdó.	town	<i>n.col.</i> ɗààj.
thank	<i>v.</i> mbwaal.	track	<i>n.</i> ɗənká.
theft	<i>n.</i> məgərtá.	trade	<i>v.</i> iip.
there	<i>adv.</i> agéé.	trap	<i>n.</i> tàrkó.
they	<i>pro.</i> ɕààné.	tree	<i>n.</i> jaantsón.
thick	<i>id.</i> tókrək.	tremble	<i>v.</i> səsər.
thief	<i>n.</i> məgər.	trousers	<i>n.</i> wàndó.
thigh	<i>n.</i> ɕiŋ.	trunk of tree	<i>n.</i> ɕi (2).
thin	<i>id.</i> lép-lép.	truth	<i>n.</i> nɕaman.
thing	<i>n.</i> nùisə.	try	<i>v.</i> bitá.
think	<i>v.</i> lumpaasa.	turban	<i>n.</i> ràwání.
thirst	<i>n.</i> ɓàfə.	turkey	<i>n.</i> tàlótàló.
thirteen	<i>num.</i> kwadól-máàj.	turn	<i>v.</i> ɕiŋ.
thirty	<i>num.</i> ɕir-máàj.	turn round	<i>v.</i> ɕiŋ.
this year	<i>adv.</i> nagúni.	tusk	— ɕàn kə gúwà, <i>see:</i> ɕàn.
thorn	<i>n.</i> jibgə.	tuwo	<i>n.</i> nəŋ.
thou	<i>pro.</i> kjááni.	twelve	<i>num.</i> kwadól-mbəfi.
thousand	<i>num.</i> labi-kwatu.	twenty	<i>num.</i> ɓan-mbəfiiri.
thread	<i>n.</i> zàré.	twenty-one	<i>num.</i> ɓan-mbəfi-na'aŋ.
three	<i>num.</i> máàj.	twins	<i>n.col.</i> tàgààj.
thresh	<i>v.</i> lii (2).	twist	<i>v.</i> liid (1).
throat	<i>n.</i> màkóógòrò.	two	<i>num.</i> mbəfi.
throw	<i>v.</i> muŋ.	two hundred	<i>num.</i> labi-mbəfi.
thunder	<i>n.</i> foráŋ.		

u

ugly	<i>n.</i> vìis.	unload	<i>v.</i> sur.
ululation	<i>n.</i> gùùdà.	unroll	<i>v.</i> taa.
uncle	<i>n.</i> kááwù; <i>n.</i> ku-nááɕí-vaɕí.	untie	<i>v.</i> waa.
under	<i>v.</i> ndoŋ.	urinate	<i>v.</i> jiid ɓizá.
		urine	<i>n.</i> ɓìzà.

V

vagina	<i>n.col.</i> zìgèr.	vomit	<i>v.</i> giŋgi.
veins	<i>n.</i> ɖííɖǎja.	vulture	<i>n.</i> áŋgulu.
village	<i>n.col.</i> ɖáàj.		
voice	<i>n.</i> ndzər.		

W

waist	<i>n.</i> miis.	where?	<i>adv.</i> èén.
walk	<i>v.</i> ɖəj.	whip	<i>n.</i> vollə.
walking stick	<i>n.</i> mbùùts.	whistling	<i>n.</i> ʃawra.
wall of compound	<i>n.</i> mbòj.	white	<i>adj.</i> fñl.
wall of room	<i>n.</i> ɖuruŋ.	white egret	<i>n.</i> bélbéla.
want	<i>v.</i> mbəɟ.	who?	<i>quest.</i> wànéj.
war	<i>n.</i> jaakí.	wide	<i>v.</i> lər.
warm	<i>v.</i> nan.	widen	<i>v.</i> lər.
wart-hog	— àládé kè ndér, <i>see:</i> àládé.	widow	— gèd gùùrì, <i>see:</i> gèdè.
wash	<i>v.</i> voɬ; <i>v.</i> waɬ.	widower	<i>n.</i> gùùrì.
wasp	<i>n.col.</i> bùbùjì.	wife	<i>n.</i> gèdè (1).
water	<i>n.</i> zà.	wind	<i>n.</i> jatər.
water melon	<i>n.</i> kaŋkana.	wing	<i>n.</i> gəɟjap.
water place	— vər kè ɬjáá zà, <i>see:</i> vər.	winnow	<i>n.</i> kìpté; <i>v.</i> fot.
we	<i>pro.</i> ɲààné.	wipe	<i>v.</i> kwaŋ.
weapon	<i>n.</i> màkààmì; <i>n.</i> ŋgèr-kè-ndɖal.	witch	— gèt ɬìrkè, <i>see:</i> gèdè.
wear	<i>n.</i> ɬaa.	witchcraft	<i>n.</i> ɬìrkè.
weave	<i>v.</i> ŋgiin; <i>v.</i> tuu.	with	<i>conj.</i> ɰ.
weaver	— mur túj, <i>see:</i> mur.	woman	<i>n.</i> gèdè (1).
weed	<i>v.</i> warzá.	wood	<i>n.</i> nàràŋ.
well	<i>n.</i> rùɖǎja.	work	<i>n.</i> kinnè.
wet	<i>v.t/i.</i> ɖɟig.	world	<i>n.</i> zəl.
what?	<i>quest.</i> náŋ.	worm	<i>n.</i> zìbər.
wheat	<i>n.</i> àlkámà.	wound	<i>n.</i> var.
when?	<i>adv.</i> jemɬí.	wrap up	<i>v.</i> nadá.
		write	<i>v.</i> ndzəráák.

Y

yam	<i>n.</i> guɟən.
yellow	<i>adj.</i> jérá'a.
yesterday	<i>n.</i> àmni.
you (pl.)	<i>pro.</i> kjààné.
young	<i>adj.</i> tsàáŋ.
younger sister	<i>n.</i> ŋa-nááɬí-tsapí.